Tripurantakodaharanamu

OF

RAVIPATI TRIPURANTAKA

EDITED BY :

N. VENKATA RAO, M.A.,

Junior Lecturer in Telugu,

Madras University.

Tripurantakodaharanamu

OF

RAVIPATI TRIPURANTAKA

EDITED BY :

N. VENKATA RAO, M.A.,

Junior Lecturer in Telugu,

Madras University.

శ్రీ

త్రిపురాంతకోదాహరణము.

రావిపాటి త్రిపురాంతక మహాకవి ప్రణీతము.

నిడుదవోలు వేంకటరావు, ఎమ్. ఏ,

సంస్కర్త.

Text Book for Preliminary Examination
Bhasha Praveena (Telugu) of the
Andhra University 1941.

Text Book for Vidwan [illegible] Final Examination
of the Madras University from 1944 to [illegible].

మ న వి

1937 లో నేను ప్రకటించిన యీ లఘుకృతిని తమ విశ్వవిద్యాలయమున విద్వాన్ పరీక్షకు పఠనీయగ్రంథముగఁ జేయుటయేగాక, దీనిని ముద్రించుటకు దయతో ననుజ్ఞ యిచ్చిన మదరాసు విశ్వవిద్యాలయాధికారుల కెంతయు గృతజ్ఞుఁడను.

1/A ఆలంగతపిళ్లవీధి
తిరువల్లిక్కేణి, చెన్నపురి
26-11-1946

నిడుదవోలు వేంకటరావు
ఆంధ్రభాషోపన్యాసకుఁడు
మదరాసు విశ్వవిద్యాలయము.

పీఠిక.

భక్తిరసప్రధానమై, యాంధ్రశైవవాఙ్మయమునకు సంబంధించిన లఘుకృతులయం దెన్నికఁగన్న యీయుదాహరణము నేఁటి కించుమించుగ నాలుగునూ రేండ్లక్రిందట సిరిగిరికిఁ దూర్పువాకిలియగు త్రిపురాంతకమున నెలకొనిన దేవర పేర వెలసినది. సంబుద్ధితో నెనిమిదియగు విభక్తులతో నెనిమిదిపద్యములును, కళికలును, నుత్కళికలును గలిగి భక్తిప్రశంసాపరమగు ప్రబంధభేదమునకు నుదాహరణ మనిపేరు. ఆంధ్రవాఙ్మయమున నుపలబ్ధము లగునట్టి యుదాహరణములలోఁ బండ్రెండవశతాబ్దమునఁ బుట్టిన పాల్కురికి సోమనాథుని బసవోదాహరణము ప్రథమము. త్రిపురాంతకోదాహరణము కాలక్రమమున ద్వితీయమైనను, కవితాప్రకర్షయం దద్వితీయమగుటచే నీవఱకు రెండుతడవలు ముద్రింపఁబడినను మూఁడవతూరి ముద్రణావశ్యకతఁ జేకూర్చినది.

1. పూర్వమాతృకాగ్రంథవివరణము.

ఈయుదాహరణమునకు మాతృక తంజావూరున శ్రీశరభోజీమహారాజ సరస్వతీభవనప్రాచ్యలిఖితగ్రంథభాండారమునందు గలదు. నే నీమాతృకకు సరియగుప్రతికను[1] వ్రాయించి

1. దీనిని యథామాతృకముగ వ్రాయించుటకు సకాలమునకు నా కందఁజేసిన తంజావూరు సరస్వతీగ్రంథాలయకార్యనిర్వాహకసంఘ గౌరవ కార్యదర్శులు శ్రీయుత రావుసాహెబు టి. సాంబమూర్తిరావు, బి.ఏ. ఎమ్.ఎల్. గారికి నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

తెప్పించికొని యీముద్రణమున నుపయోగించితిని. దీనిని తొలుత క్రీ. శ. 1912 వ సంవత్సరమున సుప్రసిద్ధప్రాచ్యవిద్యా పరిశోధకులు మా రామకృష్ణకవిగారు విస్మృతకవులను పేరం దామ ప్రకటించినగ్రంథావళియం దాఱవదిగ, వెలువరించినారు. అది వనపర్తియందలి బ్రహ్మవిద్యావిలాసముద్రాక్షరశాలలో ముద్రింపఁబడి పీఠిక, లఘుటీకలతో నొప్పుచున్నది.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారే దీనిని రెండవతూరి శ్రీతిరుమల వేంకటేశ్వరపత్రికయందు, క్రీ. శ. 1933 సంవత్సరమున నేప్రియలు నెలలోఁ బ్రకటించిరి.

పైని వివరించినవిగాక, యీ గ్రంథప్రశస్తినిఁ దెలుపుచు నమూల్యమగు తమస్వంతపుఁబ్రతిని నాకు బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రులవారు పంపిరి. వారికి నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

2. గ్రంథకర్తృత్వము.

ఈయుదాహరణమునకుఁ గర్త రావిపాటి త్రిపురాంతకుఁడు. ఈవిషయము గ్రంథమునం దెచ్చటను లేకపోయినను [1]నంధ్రవాఙ్మయమున సంకలితలక్షణగ్రంథములలోని యుదా

1 ఆంధ్రమున ప్రబంధరత్నాకరము, సంస్కృతభాషలో కవీంద్రవచనసముచ్చయము, శార్ఙ్గధరునిపద్ధతి, జల్హణునిసూక్తిముక్తావళి, వల్లభదేవుని సుభాషితావళి మొదలగువానిఁబోలిన సంకలితగ్రంథము. తెనుఁగులో మడికి సింగనసమకూర్చిన సకలనీతిసమ్మతము మొదటిది. ఇది రెండవది. ఇది యముద్రితము. మూఁడాశ్వాసములదనుక తంజావూరుపుస్తకాగారమునఁ గలదు. ఇం దపూర్వగ్రంథము లుద్ధరింపఁబడినవి.

హ్మాతులవలన నిది త్రిపురాంతకుని కృతిగాఁ దెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 16 వ శతాబ్దాదిని ప్రాచీనగ్రంథసంకలనము గావించిన పెదపాటి జగన్నాథకవి తనప్రబంధరత్నాకరమున[1] దీనిని త్రిపురాంతకునిదనిఁ జెప్పియున్నాఁడు. ఆపైని యప్పకవి వేంకట కవియున్న గులాతుఃఙికులు తమగ్రంథముల దీనినిఁ ద్రిపురాంతకు నిదిగా నుదాహరించియున్నారు. కావున దీనికిఁ గర్త త్రిపురాంతకుఁడనియే నిర్ధారింపఁదగియున్నది. ఇది యిట్లుండ క్రీ. శ. 1933 సంవత్సరమునఁ బ్రకటింపఁబడిన తంజాపురాంధ్రగ్రంథవివరణ సూచిక[2] యందు నీగ్రంథమునుఁగూర్చియు గ్రంథకర్తనుఁ గూర్చియు నిట్లు వ్రాయఁబడినది.

166. త్రిపురాంతకోదాహరణము.

R సమగ్రము. వ్రాలు చక్కనివి. తప్పులు లేవు. శైథిల్యము లేదు. గ్రంథపాతముం గన్పట్టదు. "తలఁకి సీసము రాజు దాడికోర్చినవాని" "వరలువరమానందవనధితీర్థమువలన" అని యీ గ్రంథమున నిద్దఱి పేరులు గన్పట్టుచున్నవి. వీరిలో గ్రంథకర్త యీతఁడని నిశ్చయింప వీలుగాకున్నది.

తరువాత నాంగ్లేయభాషలో నిట్లున్నది.

"There is a printed work of the same name attributed to Thripurantaka wheather this manuscript represents the printed work needs examination"

---

2. ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్ప్రకటితము 1933. పుట. 37.

(చూ. పుట. 37. A Descriptive Catalogue of the Telugu Manuscripts in the Tanjare Maharaja Serfojis Saraswati Mahal Library.)

(ఈ పేరితో త్రిపురాంతకుని కారోపింపఁబడిన ముద్రిత గ్రంథ మొకటి గలదు. ఈతాటాకు ప్రతి యాముద్రితపుస్తకమునకు మూలమేమో పరిశీలింపఁదగియున్నది).

కాని గ్రంథప్రకాశకులు పైనివ్రాసినట్లు సీనమరాజు గాని, పరమానందతీర్థుఁడుగాని త్రిపురాంతకోదాహరణగ్రంథకర్త కాజాలఁడు. సీనమరాజు ప్రాచీన ద్రావిడ శైవభక్తుఁడు. చేరమరాజని యీతని నామాంతరము. ఈతఁ డెనిమిదవశతాబ్దికిఁ బూర్వుఁడు ఈతఁడు గ్రంథకర్తయగుట యసంభవము గదా! ఇఁక "పరమానందతీర్థమువలన" అనునది కేవల గ్రంథస్థ విషయము. ఇది పంచమీవిభక్తికళికయందు ద్వితీయపాదమున 'మఱియు సకలాశ్రితుల మనుచు నర్థమువలన' యనుదానితో సార్థకతఁ జెందినది. ఇచట కేవలానందజలధితీర్థమనియే కవి భావము. అయినను గ్రంథకర్త పరమానందతీర్థు లనుకొనుటకుఁ గారణము లేకపోలేదు. వివరణగ్రంథమున, పరమానందతీర్థకవికృతగ్రంథములు పెక్కులుండుటచేత నామసాదృశ్యముచేత పరమానందతీర్థులని భ్రాంతిపొడమి యట్లు వ్రాసిరి గాని వేఱు గాదు. పరమానందతీర్థుఁడను వేదాంతకవి, అనుభవదర్పణము, శివజ్ఞానమంజరి, బ్రహ్మవిద్యాసుధార్ణవము, భగవద్గీతావ్యాఖ్యానము, ముక్తికాంతావిలాసము, దత్తాత్రేయ, శివముకుంద సంపంగి మన్నశతకత్రయము మున్నగు బహుళగ్రంథములు రచియించినాఁడు. ఈతఁడు పదునాఱవశతాబ్దము నాఁటివాఁడు. ఈతనిచరిత్రము శతకకవులచరిత్రయందు వర్ణితము. పుటలు (167-171) ఈతఁడును త్రిపురాంతకోదాహరణకర్త కాఁజాలఁడనుటకుఁ పై వివరణము చాలును.

ఇట్లే శ్రీ గిడుగువారు తాము ప్రకటించిన [1]యప్పకవీయమున త్రిపురాంతకోదాహరణముఁ గూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నారు. "త్రిపురాంతకోదాహరణము." ఇది యెనిమిదితాటాకులపుస్తకము. గ్రంథకర్త గుండయకవి.

ఇందు గ్రంథకర్త గుండయకవియనుట పొరపాటే! గుండయ ప్రాచీనశైవభక్తుఁడు. గుండయపేరు చతుర్థీవిభక్తియుత్కళికయందుదాహరింపఁబడినది. ఈతనిచరిత్ర బసవపురాణమున వర్ణితము. ఈ గ్రంథము శైవసంప్రదాయిక మగుటచేతను, సందర్భానుసారముగ నాయాభక్తులచరిత్రము లుద్ధరింపఁబడుటచేతను, వారిచరిత్రము లాంధ్రసాహితీవేత్తలకు సుపరిచితములు గాకపోవుటచేతను గ్రంథకర్తనుఁగూర్చి యిట్టి వేరుపాటు గలిగినది. త్రిపురాంతకుఁడే గ్రంథకర్తయనుట నిర్వివాదాంశము.

3. కవిజీవితము.

రావిపాటి త్రిపురాంతకుని వాడుకపేరు తిప్పన. [2]తెలుఁగు కవులలో నీతనిచరిత్రము బహుసులభముగా వ్రాయవచ్చును. ఏలయన నితనిపేరు తప్ప, తలిదండ్రులపేళ్లుగాని కులగోత్రవిద్యావిషయము లితరము లేవియుఁ దెలియరావు. త్రిపు

1. అప్పకవీయము వావిళ్ల వారిముద్రణము 1924 అప్పకవి ఉదహరించినగ్రంథములు. అందులోనిపద్యములు 3 పుట యడుగున యథోజ్ఞాపిక.

2. భాస్కరశబ్దమునకు బాచన్న, తిరుమలశబ్దమునకుఁ దిమ్మన, త్రిపురాంతకునికిఁ దిప్పన్న, జగన్నాథశబ్దమునకు జగ్గన్న ఆదిత్యునకు నైతన భైరవునకు బయ్యన్న వికృతరూపములు.

రాంతకునితరకృతులు సంపూర్ణముగ దొరకినచోఁ గొంత తెలి యును గాని వానియందు కొన్నిపద్యములే లభించుచున్నవి గావున నీతనిచరిత్రము నిగూఢ మైయున్నది.

జన్మముచే నెవ్వఁడైనను భక్తిప్రపత్తియం దీతఁడు శైవుఁడని చెప్పనొప్పును. ఈయుదాహరణమునందలి శైవసం ప్రదాయాభిజ్ఞతయం దేమి, ప్రాచీనశివభక్తకథాసూచనమునం దేమి కవి శైవుఁడగుట స్పష్టమే! పేరు శైవులదే! ఈతఁడు శ్రీశైలమునకుఁ దూర్పువాకిలియగు త్రిపురాంతకక్షేత్రమున జనించి తద్దేవునకు భక్తుఁడై శృంగారకావ్యములను భక్తిరస ప్రధానములగు కావ్యములు రచియించె నని రెండవప్రతాప రుద్రునికాలమువాఁ డని శ్రీరామకృష్ణకవిగారు త్రిపురాంత కోదాహరణము తొలికూర్పునను మలికూర్పునుగూడ వ్రాసి యున్నారు. దీని కాధార మూహ్యము.

4. కాలనిర్ణయము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగారు, త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతా పరుద్రునికాలమువాఁడని వ్రాసినారు. త్రిపురాంతకుఁ డనుకవి ద్వితీయప్రతాపరుద్రునియాస్థానమున నున్నట్లు ప్రతాపచరిత్ర మునఁ[1] గలదు. కాకతీయచక్రవర్తులలోఁ గడపటివాఁ డగు నీప్రతాపరుద్రుఁడు క్రీ. శ. 1295 మొదలు 1326 వఱకుఁ బరి పాలించినవాఁడు. కావున నీతఁ డాకాలమువాఁడు కావలెను. కాని దీని కొకప్రతిబంధకము గలదు. రావిపాటితిప్పన్న చాటు ధార యని యప్పకవీయమున యతిప్రాసవిషయికమగు మూ

1. ప్రతాపచరిత్రము-ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్పత్రిక. 7. సంపుటము. 7. పుట.

డవునాశ్వాసమున ననుస్వారసంబంధయతి కుదాహరణముగా నీక్రిందిపద్యము దాహరింపఁబడియున్నది.

మ. సరిచేసై రిపుడేలభాస్కరులు భాషానాథ! పుత్రా! వసుం
ధరయం దొక్కఁడు మంత్రియయ్యె వినుకొండన్; రామ
యామాత్యభా
స్కరుఁడో? ఔ, నయిన న్సహస్రకరశాఖల్లే వవేయున్న వే
తిరమైదానముసేయుచో, రిపులహేతిన్వ్రేయుచో, వ్రాయు
చోన్.

పైపద్యమునందలిపాఠము ముప్పదియిద్దఱుమంత్రులచరిత్రమున రాయనామాత్యభాస్కరుఁడని యున్నది. ఇదియ సరియగుపాఠము. ఈభాస్కరులు పెక్కుఱు గలరు. వారిలో నీరాయనిభాస్కరుఁడు దాతృత్వమున తెలుఁగునాఁటఁ బేరెన్నికఁ గన్నవాఁడు ఈతనిఁగూర్చి భట్రాజులు చెప్పినపద్యములు చాల గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతి నుదాహరింప మానితిని. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1386 సంవత్సరప్రాంతమున రాజమహేంద్రవరమును పరిపాలించిన రెడ్డిరాజు కాటయవేముని యాస్థానమున నున్నట్లీ క్రిందిపద్యమువలనఁ దెలియుచున్నది.

చ. కలయఁ బసిండిగంటమునఁ గాటయవేము సమక్షమందు స
త్ఫలముగ రాయనిప్రభునిబాచఁడు వ్రాసిన వ్రాలమ్రోఁతలున్
గలుగలు గల్లుగల్లురనఁగంటకమంత్రుల గుండెలన్నియున్
జలుజలు జల్లుజల్లురనె సత్కవివర్యులు మేలుమేలనన్.

రాయనిభాస్కరుని స్తుతియించిన త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1330 ప్రాంతమువాఁడు గావలెను.

ఇందులకు పబలముగ శ్రీనాథమహాకవిరచితమై వల్లభ రాయని కృతిగా పేర్వెలసిన క్రీడాభిరామమున త్రిపురాంతకుని ప్రశంసగలదు.

ఉ. నన్నయభట్టు, తిక్కకవినాయకుఁ డన్న, హుళిక్కి భాస్కరుం
డన్నను, జిమ్మపూడి యమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్
నెన్నుదుటం గరాంజలులు నింతురు 'జే' యని రావిపాటి తి
ప్పన్నయునంతవాఁడ! తగునాయిటుదోసపుమాటలాడగన్.

మఱియు నీత్రిపురాంతకుఁడు సంస్కృతమున రచించిన ప్రేమాభిరామము ననుసరించి తెనుఁగున క్రీడాభిరామము రచియించిన ట్లాగ్రంథమునఁ గలదు.

"దిప్పమంత్రీంద్రతనయుఁ డార్య మణివల్లభామాత్యుఁ డహారహాంబు."

వ. ఆమంత్రి శేఖరుండు రావిపాటిత్రిపురాంతక దేవుఁడను కవీశ్వరుఁ డొనరించిన ప్రేమాభిరామనాటకము ననుసరించి క్రీడాభిరామంబను రూపకంబు తెలుఁగుబాసను రచియించినాఁడు."

వల్లభరాయనితండ్రి తిప్పన కర్ణాటరాజ్యమును పరిపాలించిన మొదటి హరిహరరాయని రత్నభాండాగారాధికారి యగుటచేతను, నాతనిపెదతండ్రి లింగన రెండవహరిహర

---

(1) ఆంధ్రదేశమున భాస్కరులచరిత్రమునుఁ దెలిసికొనఁగోరువారీ క్రిందిగ్రంథములఁ జూడనగును.

1. ముప్పదియిద్దఱుమంత్రులచరిత్రము- (1839)
2. భాస్కరోదంతము- కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు (1893)
3. రాయనభాస్కరమంత్రిచరిత్రము-గురుజాడశ్రీరామమూర్తిగారు(1900)

రాయల సేనాధిపతి యగుటచేతను, వీరిరువురు 1404, 1412 సం వత్సర ప్రాంతమున నున్న వారు. వల్లభ రాయఁడు శ్రీనాథుఁడును సమకాలికులు (క్రీడాభిరామము. పీఠిక 10 పుట.) కావున క్రీ. శ. 1404-12 ప్రాంతముననున్న వల్లభరాయఁడు స్తుతించిన కవి త్రిపురాంతకుఁడు క్రీ. శ. 1380సంవత్సర ప్రాంతమువాఁడనుట సమంజసము.

శ్రీరామకృష్ణకవిగా రూహించిన ట్లీత్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయ ప్రతాపరుద్రునికాలమునఁ బెద్దవాఁడు కాకున్నను నా కాలముననఁగా క్రీ. శ. 1320 సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించి యుండవచ్చును. మఱికొందఱు విద్వాంసులు త్రిపురాంతకుఁడు ద్వితీయప్రతాపరుద్రుని యాస్థానవిద్వాంసుఁడని వ్రాసియున్నారు. [1] దీనికి పైకవిగారి వ్రాఁతయే యాధారమై యుండనోపును. కవి 14 వ శతాబ్దివాఁడని నిశ్చితము.

5. కవికృతేతర గ్రంథములు.

త్రిపురాంతకకవికృతు లీ క్రిందివి మనకుఁ దెలియుచున్నవి.

1. త్రిపురాంతకోదాహరణము-సమగ్రముగా దొరకినది.
2. అంబికాశతకము-

---

4. కొండవీటిసామ్రాజ్యము-మద్దులపల్లి గురుబ్రహ్మశర్మగారు (1915)
5. చాటుపద్యమణిమంజరి-వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు-ప్రథమభాగము (1924) పుట 75-88.

1 Sources of Vizianagar History. 17. Kridabhiramam of Vinukonda-vallabharaya, "This is a translation into Telugu of the Sanskrit Premabhiramam a drama belonging to the class called Vidhi in Sanskrit dramaturgy of the poet Ravipati Tripuraltaka of the Court of Prataparudra II of war rangul. Page 55. (1919) (Published by the Madras University).

3. చంద్రతారావళి.
4. మదనవిజయము.

సంస్కృతమున ప్రేమాభిరామము.

1. త్రిపురాంతకోదాహరణమునుఁ గూర్చి
ముందు తెలుపఁబడును.

2 అంబికాశతకము.

ఇం దేడుపద్యములుమాత్రము లభించినవి. వాని నిటఁ బొందుపఱచెదను. శతకమున కంబికా యను మకుటము.

ఉ. ఆదిమశక్తి యీతరుణి, యాద్యకుటుంబిని యీకుమారి, ము
త్తైదువయీతలోదరి, చిదాత్మక యీసతి, విశ్వమాత యీ
పైదలి, సర్వలోకగురుభామిని యీచపలాక్షి, యంచు బ్ర
హ్మాదులువచ్చినిచ్చలు హిమాద్రికి నిన్నెఱిగింతు రంబికా!

ఉ. కూడెడివెండ్రుకల్ నిడుదకూఁకటిఁబ్రోవఁగ, బొడ్డుపైవళుల్
జాడలుదోపఁ, గ్రొమ్మొలక చన్నులుమించుపోలంక,సిగ్గునన్
జూడగ నేరముల్ మెఱుఁగుఁజూపులు నీనహిమాద్రియింటనీ
వాడుట శూలికిన్ మనముపాడుటగాదె తలంప నంబికా!

ఉ. భారతివై సరోజభవు పాలవసించి, రమావధూటివై
నీరజనాభు జెంది, ధర ణీధరనందనవై, మహేశ్వరుం
గోరి వరించితమ్మ నినుఁ గొల్వక యూరక యేలకల్గు సం
సారసుఖంబు లిమనుజ సంతతికిం దలపోయనంబికా!

(ప్రబంధరత్నావళి పుట 53)

చ. బెడఁగగు రత్నదర్పణముః బేరిచవెన్నెలవోసి నిచ్చలుః
దుడుపఁగ, పాలసంద్రమునఁ దోఁచిసుధాకరుమేనికందువా

గడుగఁగ, నేరెటేట సితకంజము ముంపఁగ, నైజకాంతితోఁ
దొడరిన తల్లి నీ మొగము తోసరిపోల్పఁగ జాలునంబికా!

ఉ. తెప్పలఁబోరఁ దల్పులిసిచింతలువాతెఱచూపుగుంచియర్
ద్రిప్పి తళుక్కునం దెఱచితిన్న నిమోమునఁగాయువెన్నెలల్
ముప్పిరిగొన్న వేడుకలుమూఁగినసిగ్గసియాడఁ బ్రీతి నీ
వప్పరమేశుఁజూచి తనువర్ధముగొంటి పొసంగ నంబికా!

(ప్రయోగరత్నాకరమునం దుదాహృతము.)

ఉ వాలినకన్ను ముంగురులు వాతెఱ కెంపు మెఱుంగు జంటిపై
గ్రాలెడు తారహారములు కంకణచారుకరంబు డాపలన్
దూలుచునున్న పయ్యెదయుఁదోచినకన్నులు మోడ్పు మోడ్పునీ
పాలగు నీశు మేను సగబాలుమనంబునఁ జేర్తునంబికా!

ఉ లాఁచిపరాంగనల్ వరవిలాసమనోహరవిభ్రమంబులన్
చూచినఁ జూడఁడుత్తముఁడు చూచినఁజూచును మధ్యముండుదా
జూచినజూడకుండిననుజూచు కనిష్ఠుఁడు నన్ను వీరిలో
చూచినజూడకుండు గుణిఁజూచిన చూపునజూడుమంబికా.

(తొలికూర్పునుండి)

ఈశతకమునుఁగూర్చి శ్రీరామకృష్ణకవిగారి యభిప్రా
యము నిటఁ బొందుపఱచుట యుక్తము.

"అంబికాశతకమునఁ బార్వతీనాయికాగుణవర్ణనాదులు
రసజ్ఞుల కింపుగా మృదుభాషతోఁ గూర్పఁబడినవి. నేఁటికాల
మున శృంగారరసపసముద్రపారవిధురులు కొందఱును, భక్తిరసని
యమప్రణాళికాపారీణులు గొందఱును నుత్తమదేవతావర్ణన

ములు శృంగారరసభావముల రసాభాసములుగఁ దలచుచున్నారు. దీనిలో నుత్తమదేవతలైనను, నంబికాశివుల పరస్పర శృంగారరసోన్నతి వర్ణింపఁబడినది గాని ధ్వనికారులమతమున రసాభాస మనునది యొచటను గానరాదు"

3. చంద్రతారావళి.

ఇందిరువదేడుపద్యములలో నాలుగుమాత్రమే లభించినవి.

మ. చరమక్ష్మాధరచారుసింహముఖదంష్ట్రాకోటియానాఁగ నం
బరశార్దూలనఖంబునాఁగఁ దిమిరేభప్రస్ఫురద్గర్వసం
హరణక్రూరతరాంకుశంబనఁగ నుర్వల్లీల మీరేఖ ని [భా!
త్యరుచిం బోల్పఁగఁ బెంపఁగు న్విదియచంద్రా! రోహిణీవల్ల
మ. అమితధ్వాంతతమాలవల్లిలవన వ్యాపారపారీణదా
త్రమొ, సౌగంధికషండకుట్మలకుటీరాజీసముద్ఘాటన
క్రమనిర్వాణధురీణకుంచికయొ, నాఁ గం బెంపునన్మీ కళా
రమణీమత్వముఁ జూడనొప్పెసఁగుచంద్రా!రోహిణీవల్లభా!
మ. రతినాథుండనుమాయజోగిచదలంత్రైలోక్యవశ్యాంజనం
బతియత్నమ్మునఁగూర్చిమౌక్తికమయంబై యున్నపాత్రంబునన్
మతకం బేర్పడఁ బెట్టి దాచెననమీమధ్యంబునన్ మచ్చసం
తతముగా కన్నులపండువై వెలయుచంద్రా! రోహిణీవల్లభా!
మ. పాలకయుగ్మంబులఁగల్గుముద్దుటలుకన్ బుష్పాయుధారాతిమ్రో
క్కులఁదీర్పన్ దలమీఁదగాననగునీ క్రమ్మేనుపుణ్యాంగనా
తిలకంబైన భవానిపాదనఖసంక్తిం జెందదెందంబులన్
దలఁతాచుక్కలతోఁడిమక్కువలుచంద్రా! రోహిణీవల్లభా.

ప్రబంధరత్నావళి పుట 54.

4. మదనవిజయము.

ఇయ్యది యెనిమిదాశ్వాసముల గ్రంథమనియుఁ గామ శాస్త్రవిషయికమనియు, నిందు సంజ్ఞాభియోగిక, భార్యాధికార, పారదారిక, వైశికాది ప్రకరణములు గలిగినదనియు వ్రాసి, ప్రతి క్రిమిదష్టమై యుంటనందుండి రెండుపద్యములుమాత్రమే తొలి కూర్పున శ్రీరామకృష్ణకవిగా రుదాహరించినారు.

క. సతిగుణవతియగునేనియు
  పతి కది రత్నంబ ప్రాణ బంధువ యమృతం
  బతివయదుర్గుణియగునేఁ
  బతికెడపనిచిచ్చు కాలు పకయదికాల్చున్.

మ. గుణముల్ సుందరరూపముల్ విభవముల్ గూటంబు సౌభాగ్యల
  క్షణముం జారుచరిత్రముల్ వినయముల్ జాతుర్యముల్ ధర్మభూ
  షణముంగల్గి పతివ్రతామహిమ మిం చంగల్గెనేఁ దత్సతీ
  మణిచింతామణిఁ దానిఁదాల్పగలగల్ మర్త్యుండె మర్త్యుం డిలన్.

పై ప్రకరణవిభాగమును సంస్కృతకొక్కోకమునఁ గలదు.

కొక్కోకమును దెలుఁగునరచియించిన కూచిరాజు యెఱ్ఱన త్రిపురాంతకుని నుతియించుట నీగ్రంథకర్తృత్వము నిశ్చయమని చెప్పనొప్పును.

ప్రేమాభిరామము.

ఇయ్యది సంస్కృతమున వీథిరూపముగా రచియింపఁ బడినది. క్రీడాభిరామము దీనియాంధ్రానువాదమని తెలిపితిని.

ప్రేమాభిరామము సంపూర్ణముగ లభించినగాని గ్రంథపరిశీల నకుఁ గుదురు గలుగదు. ప్రేమాభిరామము పెదకోమటి వేముని 'సాహిత్యచింతామణి' యను నలంకారగ్రంథమున నుదాహ రింపఁబడినది. సాహిత్యచింతామణి యముద్రితమే-అందుండి.

పరారిసందర్శితసన్నివేశౌ
పరుత్పరా భూతపయోజకోశౌ
ఇహైహపమస్త్రోళఫలోపమానౌ
స్తనౌకియన్తౌపురతోభవేతామ్.

అనుశ్లోకము సాహిత్యచింతామణియం దుదాహృతము. దీని తెలుఁగుపద్యము.

"దారసెమునందుచుట్టుకొనితోరణకట్టె నురోవిభాగముఁ
నిరుడుపయోజకోశరమణీయతఁదాల్చెను వర్తమానవ
త్సరమునవొప్పె హేమకలశంబులబాగున, ముందటేటికిఁ
గరినిభయానచన్నుఁగవ కౌఁగిలిపట్టులు గాకయుండునే."

క్రీడాభిరామమునఁ గలదు. (పుట ౭౭.)

మఱియు ప్రేమాభిరామము వృత్తరత్నాకరవ్యాఖ్య యం దుద్ధరింపఁబడినది.

తరుణం సర్షపశాకం
నవౌదనం పిచ్ఛిలానిచదధీని
స్వల్పవ్యయేన సుందరి
గ్రామ్యజనోమృష్టమశ్నాతి. దీని తెనుఁగుపద్యము.

"శీతకాలంబు కడిమాడ సేయఁగుడుచు
భాగ్యవంతుండు జేపాడిపల్లెపట్ల

గొబ్బియోరెంబునిగు రావఁగూరతోడఁ
పిచ్ఛిలంబైన నేతితోఁ బెరుగుతోడ."
క్రీడాభిరామము 87 పుటలో గలదు.

6. ఉదాహరణగ్రంథములు.

వాఙ్మయమున నాగ్రంథములస్థానము.

ఆంధ్రవాఙ్మయమునకుఁ బ్రత్యేక విశిష్టతఁ బ్రతిపాదించిన గ్రంథములలో మున్నెన్నఁదగినవి యుదాహరణములు. వాఙ్మయచరిత్రకారు లీగ్రంథముల నింతదనుక తడవినట్లు కానరాదు. ఈయుదాహరణములు మనకు లభించినవి కొలఁదిగనే యున్నను, నేఁడీగ్రంథరచనము ప్రాయికముగా నంతరించినను, వీనిపరిశీలనమువలన ప్రాచీనాంధ్రకవితాసంప్రదాయముఁగూర్చియు వాఙ్మయపరిణామముఁగూర్చియు నపూర్వవిషయము లెన్నియేని యెఱుకపడుచున్నవి. సంస్కృతసారస్వతముద్ర సంపూర్ణముగఁ గల వాఙ్మయచరిత్రము దక్కఁ దక్కుంగల జాతీయవాఙ్మయస్వరూపమును నెఱుంగని వాఙ్మయచరిత్రకారు లీగ్రంథములు విస్మరించుట వింతగాదు. సంస్కృతసాహితీసంపర్క మంతగాలేక విశిష్టముగ తెలుఁగుకవిత వెలయింపఁజేసిన ద్విపదలు, యక్షగానములు, శతకములు, గేయములు మున్నగు కావ్యభేదములలో జేరినయుదాహరణములు సంగీతసాహిత్యములకుఁగల పరస్పరసంబంధమును విశదీకరించుచున్నవి. మఱియు నాంధ్రభాషాతత్త్వవివేచనమునను, నాంధ్రవాఙ్మయపరిణామనిరూపణమునను నీయుదాహరణము లెంతయేని తోడ్పడుచున్నవి. కావున నీగ్రంథపరిశీలన నిదంతనుల కావశ్యకమే యగుచున్నది.

తెలుఁగుకవిత పదకవితయనియు, పద్యకవితయనియు రెండు తెఱఁగులు తెలుఁగునాఁట తొల్లిటినుండియు నెన్నికఁ గన్నది పదకవితయే. ఏ వాఙ్మయమునందైన పద్యకవితకన్న పదకవితయే ముందైనను తెలుఁగున నొకకాలమునఁ బదకవితయు, వేఱొక కాలమున పద్యకవితయుఁ బెంపుఁ జెందినట్లు కవితాసంప్రదాయములు తెలుపుచున్నవి. ఈ రెండింటికి మార్గమనియు దేశియనియు వ్యవహారము గలదు. మార్గదేశిపదములు సంగీతశాస్త్రసాంకేతికములు. సార్వదేశికముగ సంస్కృతమై గ్రాహ్యమగునది మార్గమనియు, నేకదేశికముగ దేశభాషా సహజమగునది దేశియనియుఁ జెప్పనగును. దేశభాషలయందు సాహిత్యశాస్త్ర మభివృద్ధియైనవెనుక భాషావాఙ్మయవిషయమునఁగూడ నీపదములుపయుక్తమైనవి. కావున సంస్కృతపద సమ్మిళితమై, తల్లక్ష్యలక్షణసముచితమగు కవిత మార్గమనియు, దేశ్యపదపూరితమై జాతీయమగు కవిత దేశియనియుఁ దెలియనగును. దేశియనఁగా మనోహరము జాను ననునర్థము దెనుఁగుననేగాక కర్ణాటభాషయందుఁ గలదు. అత్యంతమృదులమును స్వాభావికమధురము నై మనోహరమగు తెనుఁగుకవితకు దేశియను పే రెంతయుఁ దగియున్నది. మార్గకవిత యక్షరగణనిబద్ధమై సంస్కృతవ్యాకరణచ్ఛందోనువృత్తమై యుండును. దేశికవిత మాత్రాగణనిబద్ధమై యాంధ్రచ్ఛందస్సాంప్రదాయికమై యుండును. దేశికవిత యాంధ్రతాముద్రఁ గలిగి తెలుఁగుపలుకులతీరు తీయములు తెల్లము సేయుచుండును. తెలుఁగునాఁట తొలుత నీదేశికవితయే పెంపుఁజెందినను గాలక్రమమున సంస్కృతభాషా సాహచర్యమున మార్గకవిత రాజాదరణముఁ బడసి, దేశికవితను

మఱుఁగువడఁ జేసినది. గీర్వాణపదకవితావ్యామోహమున లాక్షణికు లీపదకవితను నెక్కువగఁ బాటింపరైరి. కావుననే నేఁటి యాంధ్రసాహిత్యోపాసకులకు నంధ్రకవిత యథార్థ కథన మశ్రుతపూర్వమైనది.

ఉదాహరణస్వరూప మీయుభయపథకముల సమ్మేళ మును విశదీకరించుచు నన్నయాజ్ఞమగు మార్గకవితాప్రపంచ మునకు దొలిసర్గమైనది-ఉదాహరణములు వృత్తము, కళిక, ఉత్కళికయని మూఁడుభాగములుగ నున్నను ఉత్కళిక, కళిక యం దొకభాగమగుటచే నిది రెండుభాగములనియే చెప్పవ గును. ఇందు తొలిభాగమున సాధారణములగు చంపకోత్పల శార్దూలమత్తేభవృత్తములు సంస్కృతచ్ఛందస్సంజాతములు. మార్గకవితానుయాయికములు - కళికోత్కళికలయందుఁ జెప్ప బడురగడలు జాతులలోఁ జేరినవి. ఇవి యంధ్రచ్ఛందోనిబద్ధ ములు- తెలుఁగున సీసములు, నక్కరలు, తరువోజలు, ద్విపదలు, రగడలు, కందములు మున్నగుజాత్యుపజాతిభేదములు క్రీ. శ. 9 వ శతాబ్దమునుండి ప్రచారములో నున్నట్లు శాసనాదులవలనఁ దెలియుచున్నది. చంపకమాలికాదివృత్తసమన్వితమగు మార్గ కవితగూడ వీనితోపాటు వర్ధిల్లుచున్నట్లు శాసనాదులే తెలుపు చున్నవి. దీనింబట్టి చూడ నంధ్రమున విశిష్టకావ్యరచనమునకుఁ బూర్వమీయుభయకవితారీతులు వేఱువేఱఁ బెంపుఁజెంది కావ్య రచనాప్రారంభమున సమ్మేళనముఁ జెందెననియు, నట్టిసమ్మేళ నమే భారతాదిగ్రంథరచనాపాటవమునకు బాట యయ్యె ననియు, నట్టిసమ్మేళనము గ్రంథరీతిని మన కుపలబ్ధమగు వాఙ్మ యమునఁ దొలుత యుదాహరణమునఁ గానవచ్చుటచే ప్రాచీ

నాంధ్ర గ్రంథస్వరూపము నీయుదాహరణము విశదము చేయు చున్నదనియుఁ జెప్పనగును.

ఆంధ్ర కవితాపరిణామముఁ దెలిసికొనుటకు నుదాహరణము లుపయుక్తము లు. తెలుఁగుకవిత ఏకపదమై, ద్విపదమై, త్రిపదమై, చతుష్పదపరిమితమై పరిణితిఁజెందినట్లు గానవచ్చు చున్నది. ఏకపదములగుపాటలును, ద్విపదములగు ప్రబంధములు, గానయోగ్యములగు త్రిపదాది సంయుక్తములగు యక్షగానములును, సలక్షణవృత్తకవితాసమన్వితములగుభారతాది గ్రంథములును వాఙ్మయవీథిని ప్రథమ, ద్వితీయ, తృతీయ, చతుర్థ ఘట్టములు. ఉదాహరణము లీతృతీయఘట్టమునఁ జేరినవి. ఉదాహరణములు ద్విపదప్రబంధాదులవలె నొకేవిధమగు ఛందస్సుతోఁగాక పదకవితయందలి ఛందోవిశేషములను గలిగి యుండును. యక్షగానాదుల యందువలె కేవల గానయోగ్యమగు పదములు హెచ్చుగా నుండకపోయినను, లయతాళ సమన్వితమగు పదములతో, వృత్తరచనము గలిగియుండుటచే నివి ద్విపదప్రబంధకవితకుఁ దరువను, యక్షగానకవితకు ముందు నను బుట్టినవి యని నిశ్చయింప నగును.

7. సంగీతసాహిత్యముల సంబంధము

యక్షగానకవిత్వమువ కుదాహరణకవిత్వము ముందను విషయము సంగీతసాహిత్యములకుగల పరస్పరసంబంధమును కొంతవఱకు విశదము చేయుచున్నది. ఉదాహరణమున రగడలు తాళాంగప్రధానములు. తాళాంగమున చతురశ్ర త్ర్యశ్ర మిశ్రజాతులు ప్రకటితము లగుచుండును హరగతియును రగడకు నాటతాళము, హయప్రచారము, తురగవల్గనము, విజయ

మంగళము, వీనికి రూపకతాళము- మధురగతియను రగడకు నేకతాళము, ద్విరదగతి, విజయభద్ర వీనికి జంపెతాళము, హరిణగతి, వృషభగతులకుఁ ద్రిపుట తాళమును లాక్షణికులు నిర్వచించిరి. కావున నీరగడల నాయాతాళలయాన్వితముగఁ బాడుచుండెడివారని తెలియుచున్నది. యక్షగానములఁ బద కవితయందలి భేదములు సంపూర్ణ తాళలయాన్విములుగా పరిణితిఁ జెంది సంగీతశాస్త్రానుగుణ్యముగ నుండుననువిషయము మనకు సుపరిచితమే మఱియు నవ్యక్తమధురమగు గానమునకు, సువ్యక్త మధురమగు తెలుఁగుకవితకుఁ గుదిరికఁగూర్చుటలో నీయుదాహరణగ్రంథములే మొదలని యూహింపఁదగి యున్నవి.

౮. సప్తవిధవిభక్తిపరిణామము.

ఉదాహరణగ్రంథములు భాషాతత్త్వవివేచనమునకుఁ గూడ తోడ్పడుచున్నవి-ఉదాహరణముల సప్తవిభక్తిరూప ముల నాధారముగాఁ జేసికొని, యొక్కొక విభక్తికి మార్గజాతి పద్యముల నావిభక్త్యంతములఁ గూర్చుటచే, నివి కేవలము విభక్తిప్రత్యయ ప్రచురణమునకైఁ పుట్టినట్లూహింపఁ దగియు న్నవి. విభక్తిప్రత్యయసరణి భాషయందు చక్కఁగ నేర్పడినతరు వాతనే నీయుదాహరణములు వర్ధిల్లెనని చెప్పుటకు సందియము లేదు. అయిన నేఁడంధ్రవైయాకరణులు చెప్పిన విభక్తి ప్రత్యయములన్నియు నుదాహరణముల నుపయుక్తముకాలేదు. ఈవిషయము తెలుఁగున విభక్తిప్రత్యయపరిణామమునుఁ దెలిసి కొనుటకు మంచిసాధనము. తెలుఁగువిభక్తులు, ప్రత్యములు, మొదలగువానిఁ గూర్చిన యాంధ్రవైయాకరణుల వివేచనము

భాషాతత్త్వమునకుఁ గుదురుపడుట లేదు. ఆంధ్రవైయాకరణులు సంస్కృతమున నేడువిభక్తులుగనుక తెలుఁగునను నావిభక్త్యర్థమును సూచించుపదములు విడదీసి వాని నేడువిభక్తులుగాఁ జెప్పిరిగాని, పరిశీలించిన సంస్కృతాంధ్రవిభక్తుల కేమాత్రము సంబంధము లేదు. తెలుఁగున విభక్తిప్రత్యయములు సంస్కృతమువలెఁగాక భాషయందు స్వతంత్రప్రయోగముగలిగి స్వతంత్రార్థబోధకమగు శబ్దములు. సంస్కృతమున విభక్తివచనముఁ బట్టి ప్రత్యయ భేదమున్నది. నామాంత్యాక్షరము ననుసరించి ప్రత్యయము మాఱుచుండును. మఱియు వేఱువేఱర్థమున సంస్కృతమున నొకేవిభక్తికి రెండు ప్రత్యయములు లేవు. తెలుఁగు విభక్తులకు పైలక్షణములన్నియుఁ గలవు. ప్రస్తుతము తెలుఁగున సప్తవిధవిభక్తులివి.

ప్రథమ—డు, ము, వు, లు.
ద్వితీయ—ని, ను, ల, కూర్చి, గుఱించి.
తృతీయ—చేత, చేన్, తోడ, తోన్.
చతుర్థి—కై, కొఱకు.
పంచమి—వలనన్, కంటె, పట్టి.
షష్ఠి—కి, కు, యొక్క, లో, లోపల.
సప్తమి—అందు, ఆ.
సంబోధనము. ఓరి, ఓసి, ఓ, ఓయి.

పైప్రత్యయములలో, ౧. ప్రథమయందు: డు, ము, వు, లు, ౨. ద్వితీయ: ని, ౩. తృతీయ: చే, చేత, ౪. చతుర్థి: కై, ౫. పంచమి: వలన, ౬. షష్ఠి: కు, ౭. సప్తమి: అందు, అను ప్రత్యయము లుదాహరణముల వాఁడబడినవి.

బసవోదాహరణమునందు చతుర్థీవిభక్తిరూపము బసవయ్యకు'నై' అనికలదు. తరువాతియుదాహరణములలోఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణమునను, వేంకటేశ్వరోదాహరణమునను నీరూపము గనవచ్చుచున్నది. అప్పకవి యుదాహరణమునాఁటికి లేదు. చతుర్థీవిభక్తియందు 'ఐ' అనుప్రత్యయమునకే 'కొఱకు' 'నిమిత్తము'నని యర్థము. చతుర్థీవిభక్తియందు నేడు కానంబడు 'కొఱకు' అనునది ప్రాచీనకాలమున వాడుకలేదు. షష్ఠ్యర్థమందుఁగల కిన్, కున్ ప్రత్యయములకు 'ఐ' చేర్చుటచే కునై రూపమేర్పడినది. 'కొఱకు'విభక్తిరూప మీతరువాతిది. ఈ 'కొఱకు' అనువిభక్తిరూపము, కొఱయనుశబ్దమునకుఁ గు ప్రత్యయముఁ జేర్చుటచేఁ గలిగినది. కాని నన్నయకాలమున వాడుకలో లేని 'కొఱకు' నను విభక్తికి, నన్నయకృతమని చెప్పఁబడు నాంధ్రశబ్దచింతామణిలో 'కొఱకు కయి చతుర్థ్యాశ్తన్సః' అని యేల సూత్రింపఁబడెనో? ఆంధ్రభాషాభూషణకారుఁడు, కేతన చతుర్థికి షష్ఠియే నిలుచునని చెప్పెడి సూత్రమాతనికాలమువఱకు నీ'కొఱకు' విభక్తిరూపము వాడుకలో లేదని తెలుపుచున్నది. అప్పకవియుదాహరణమున నీరూపము లేకపోవుటచే పదునైదు పదునాఱవ శతాబ్దములనుండి యీరూపము వాడుకలోనికి వచ్చెనని యూహింపవచ్చును. ఇట్లు, విభక్తిపరిణామమును కొంతవఱకుఁ దెలిసికొనుటకు నీయుదాహరణగ్రంథములు తోడుపడుచున్నవి.

9. ఆశ్వాసాంతవిభక్తిరచన-షష్ఠ్యంతములు.

ఆంధ్రప్రబంధములయం దీవిభక్తివిధాన ముదాహరణములవలెఁ బాటించిరని చెప్పనగును. నన్నెచోడుని కుమార

సంభవము, భాస్కరరామాయణమున నరణ్యకాండము, తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణము, కేతన దశకుమారచరిత్రము, మంచన కేయూరబాహుచరిత్రము, కొరవి గోపరాజుసింహాసన ద్వాత్రింశిక, విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకారచూడామణి మొదలగువానిఁ జూడుడు వానియందాశ్వాసాంతములు తరువాతి ప్రబంధములందువలె సంబోధనాంతములుగా లేవు. ఏదే నొకయాశ్వాస మొకవిభక్తితో నంతము చేసిన, తరువాతి యాశ్వాసము నావిభక్తితోడనే ప్రారంభించుటపై కావ్యము లలోఁ గానవచ్చుచున్నది. తిక్కననిర్వచనోత్తరరామాయణమున నీవిధముగనే యున్నను, భారతమున నాశ్వాసాంతములు సంబోధనాంతములు. తిక్కనసోమయాజి తొలికృతియగుటచేఁ గాఁబోలు నిర్వచనోత్తరరామాయణమున నీనియమము పాటించి, తరువాత భారతమున నీనియమము పాటింపలేదు. ఈసంప్రదాయ మధునాతను లెఱుఁగుదురనుటకుఁ గడచిన శతాబ్దివి ప్రామాణికుఁడని ప్రఖ్యాతిఁగాంచిన చిన్నయసూరి తన శబ్దలక్షణసంగ్రహమున నీవిధముగనే వ్రాయుటతార్కాణము. కావున నిది మార్గకవితాసంప్రదాయజ్ఞుఁడగు నన్నయ భారతమందు వెలయకున్నను, దేశికవితఁ బెంపుచేసిన నన్నెచోడాది మహాకవు లీదేశికవితాసంప్రదాయమునుఁ బోషించినవా రగుటచే దీని పాటించిరనియు, తిక్కనయు దేశికవితాసంప్రదాయజ్ఞుఁడగుటచే, నీప్రాచీనసంప్రదాయమును దన తొలికృతియందు నిలిపెననియు, నావెనుక తన యంత్యకృతి యగు భారతమున విడిచిపెట్టెననియుఁ జెప్పవచ్చును.

మఱియు నాశ్వాసాంతములు ద్వితీయావిభక్తియం దుం
డుట, రంగనాథ రామాయణాది ద్విపద కావ్యములయందే గాకఁ
యక్షగానములయందు నైతము గాన వచ్చుచున్నది. కాని వీరి
కంటె ప్రాచీనుఁడగు పాల్కురికి సోమనాథుని ద్విపదగ్రంథము
లలో నీనియమము గానరాలేదు. బసవపురాణ, పండితారాధ్య
చరిత్రల సంబోధనమే యాశ్వాసాద్యంతముల గలదు. కాని
తరువాతి ద్విపదకృతులలో నీ నియమము గానవచ్చుచున్నది.
ఇదియును దేశికవితా సంప్రదాయమే. ఇది యక్షగానాదుల
యందుఁ బాటింపఁబడుటచే నుదాహరణలక్షణములలో నొకటి
యాంధ్రకవితయందు మనకు నేఁటికిని ముద్రితమై యున్నదని
చెప్పనొప్పును.

ఇదియేగాక ప్రబంధములలో నియతమగు షష్ఠ్యంతము
లుగూడ నీ నిలిచియున్న యుదాహరణలక్షణములలో నొకటి.
ఉదాహరణముల నెవరినిగూర్చి చెప్పుదురో వారికిఁగదా సప్త
విభక్తిరూపములుఁ జెల్లుచుండును. మన కృత్యాదినిఁ బరిశీలింప
గాఁ గృతిభర్తనుఁగూర్చి వర్ణించుటయందుఁ గృతిభర్త యిట్టి
వాఁడనియు, వానిఁ బేర్కొనుట సముచితమనియు, వానిచే
నీఘనకార్యములు వెలసెననియు, వానికై కృతినిత్తుననియు, వాని
కీ విశేషణములుగలవనియు, వానికి నంకితంబుగా నీకృతి రచి
యింతుననియు, సార్వవిభక్తికముగాఁ దొల్లి చెప్పుచుండిరనియు,
నాపై కథాప్రారంభమున సంబోధముతో ప్రారంభించు
చుండిరనియుఁ, గొంతకాలమునకు వెనుక విభక్తులలోఁ
దక్కినవానిఁ జెప్పక షష్ఠ్యంతముల నొకదానినే చెప్పుచుండి
రనియు, నదియే తరువాత శిష్టాచారమయ్యెననియుఁ దలఁచు

చున్నాఁడను. షష్ఠ్యంతములు నేఁడు మన కుపలబ్ధములైన గ్రంథములలోఁ దొలుత బండితారాధ్యులశివతత్త్వసారమునను నన్నెచోడుని కుమారసంభవమునను గానవచ్చుచున్నది. ఆరాధ్యులవారికాలమునకు ముందుగా నీయుదాహరణము లున్నవి. కావున షష్ఠ్యంతములు నీయుదాహరణములకు సంబంధించినవి యేయని తెలియుచున్నది.

10. దేశీయచ్ఛందోవిశేషములు.

దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించిన జాత్యుపజాతులలో రగడకు రఘుట, సీసమునకు శీర్షకము, భరతుని నాట్యశాస్త్రమున లక్షణములతోఁ బ్రపంచితమైనది. భరతనాట్యశాస్త్రమున శీర్షకమును నొక ప్రత్యేకాధ్యాయమే గలదు. శీర్షకమునకు జానాశ్రయి ఛందోవిచితియందును, ద్విపదమునకు కేదారభట్టు వృత్తరత్నాకరమునను లక్షణములు చెప్పఁబడియున్నవి. కాని యంతమాత్రమున నీజాత్యుపజాతులు కేవలసంస్కృతచ్ఛందస్సునుండి పుట్టినవనుకొనుట సమంజసము గాదు. ఏజాతివారికైన జాతీయవాఙ్మయము తొలుత పదరూపమునుండ వాని నుండియే ఛందస్సు లావిర్భావముఁ జెందుచుండును. ద్రావిడ కర్ణాటాంధ్రభాషలలో ముఖ్యముగ తెలుఁగుభాషకు నార్య భాషాసంసర్గమును సంస్కారమును హెచ్చుగానుండుటచే నీ సంస్కృతిఁ జెందిన ఛందోరూపములే భారతీయాదులఁ బ్రపంచితములయ్యెనని యూహింపఁ దగియున్నది. భారతీయమున నున్నంతమాత్రమున శీర్షకమునకుగాని, రగడకుగాని సంస్కృతమునఁ బ్రచారముగలదా? తెలుఁగువారు భాషావిషయమున సంస్కృతపదముల నెంతవఱకు భాషానుగుణ్యముగ రసస్ఫోర

కముగనుండునని యుపయోగించిరో, చంధోవిషయమునగూడ సంస్కృతవృత్తములను భాషానుగుణ్యముగ నున్నవానిఁ గొన్నిటిగ్రహించి, యుపయోగించి జాత్యుపజాతులతో సంపుటీకరణముఁగావించి కవితలవెలయించిరి. కావుననే సంస్కృతచ్ఛందస్సంజాతములగు శార్దూలమత్తేభవృత్తములు ప్రచారమున నున్నను, సంస్కృతీయములని చెప్పబడు చంపకోత్పలములకు తెలుఁగునందువలె సంస్కృతమున నే ప్రచారము లేదు. వీనిఁ దెలుఁగువా రించుమించుగ తమస్వంతము గావించికొనినారు. సంస్కృతమున నతిమనోహరముగనుండు, వసంతతిలకము, మందాక్రాంత, ఉపజాతిమున్నగు వృత్తములకుఁ దెలుఁగున నంతగా ప్రచారము లేదు. ద్విపద సంస్కృతమున వాడుక లేదు. తెలుఁగునకు ద్విపద ప్రత్యేకవిశిష్టత సంపాదించినది. దీనిఁబట్టి చూడ తెలుఁగువారు సంస్కృతచ్ఛందస్సునుండి వలయుసాధన సామగ్రిని సందర్భానుసారముగ వాడుకొనుచుండిరనియు, నంత మాత్రమున నాంధ్రచ్ఛందస్సు తనవ్యక్తిత్వము గోలుపోలేదనియు మనపదచ్ఛందః పరిశీలనము పరిణితిఁ జెందిన, మనజాతీయ వాఙ్మయస్వరూపముఁ జక్కఁగ విశదమగుననియు నుదాహరణ గ్రంథపరిశోధనమువలనఁ దెలియుచున్నది.

పదకవితయందలి యనాదరణచే సంస్కృతాలంకారికులును వారిననుసరించి తెలుఁగులాక్షణికులునుదాహరణములను క్షుద్రకావ్యములలోఁ జేర్చినారు. ప్రాచీనకాలమున వెలసిన యుదాహరణములు ప్రశస్తకవితాసమన్వితములై కావ్యగౌరవమునుఁ బడసినవి. పరిణామమునఁ జిన్నవియయ్యును ప్రతిభాసంపత్తిని మిన్నలై శబ్దార్థప్రతిపత్తిని గలిగియున్నవి.

11 సంస్కృతోదాహరణములు.

సంస్కృతమున నుదాహరణములున్నను నీయుదాహరణ లక్షణము నాంధ్రోదాహరణలక్షణముతో భేదించుచున్నది ఈ విషయమునఁ గూడ నాంధ్రోదాహరణము ప్రత్యేకవిశిష్టత విశదముగుచునే యున్నది. సంస్కృతోదాహరణమునకు లక్షణము ప్రతాపరుద్రీయమునం దిటులఁ జెప్పఁబడినది.

> "యేనకేనాపి తాలేన గద్యపద్యసమన్వితమ్
> జయేత్యుపక్రమం మాలిన్యాదిప్రాసవిచిత్రితమ్
> తదుదాహరణం నాను విభక్త్యష్టాంగసంయుతమ్."

కాని యీయుదాహరణములు సంస్కృతమున కాళిదాసుని కాలముననుండియు నున్నటుల మనకుఁ దెలియుచున్నది. రఘువంశమున 'జయోదాహరణం బాహ్వోర్గాపయామాస కిన్నరాన్' అనియు విక్రమోర్వశీయమున 'పత్రేనివేశిత ముదాహరణం ప్రియాయాః' అనియును కాళిదాసు రెండుతడవ లుదాహరణములఁ బేర్కొనినాఁడు. కాని సంస్కృతమున నుదాహరణములు పైలక్షణమునకు లక్ష్యముగా నొకటియు నుదాహరణమునకైనఁగానరాలేదు. పైలక్షణమునననుసరింపని యుదాహరణముమాత్ర మొక్కటి సంస్కృతమున నిటీవల లభించినది.

సంస్కృతమున నీయుదాహరణముఁ బూర్వలాక్షణిక శైవకవిసార్వభౌముఁడు పాల్కురికిసోమనాథుఁడు రచియించినాఁడు. ఇదియుఁ బండ్రెండవశతాబ్దమునాఁటిది. [1] ఈయుదాహ

1. దీనిని నేనును, మిత్రులు బండారు తమ్మయ్యగారును ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక(సం. 32-3-4)లోఁ దెలుఁగులిపిలోఁ బ్రకటించితిమి.

రణ మాంధో్రిదాహరణలక్షణము ననుసరించియున్న జనుట కందుండి కొన్ని విభక్తులనుదాహరించుచున్నాఁడను.

ప్రథమావిభక్తికళిక.

అపిచపురాతననూతన శివగణపాదోదకపరిలసదభిషేకః
తుపితవిపల్లవ పల్లవజంగమ లింగసమర్చన నిచితవివేకః
సతతవికస్వరభాస్వర నిజముఖమండలఖండిత రజనీనాథః
కృతయుగవర్తనకీర్తననిరసననిపుణపవిత్ర చరిత్రసనాథః
ప్రకటితదర్పక దర్పకరేణు ప్రమథన నిశితకరాంకుశహేలః
శుకముఖమానస కమలాకర విహరణచణరాజమరాళః
స్వానుభవాంచిత కూడలిసంగమ సంతతదేవధ్యానాభిజ్ఞః
సూనృతభాషణ భూషణవాణీసింహాసన గంభీరరసజ్ఞః

ఉత్కలిక.

శ్రుతిముఖరస్వరసరసమేత
స్మృతినికురుంబరసాయనగీత
శ్రమదితహృద్వర్తనశితికంఠ
శమదమలాలన గుణితోత్కంఠః

సప్తమీవిభక్తిలోఁగళి

అసిచాధార సురంగ[illegible]తరి
సుపథపథికచిత్సుఖ సంధాతరి
వర్గచతుష్టయ దాపనశీలిని
దుర్గనిరసన కరుణాశాలిని
... ...

ఉత్కలిక.

సురగిరమందర
నిరుపమకందర

ఘనహారిచందన
వనమయనందన

అంతము.

యస్సంగీతనిధి ర్యమాహులరభవం, యేనార్చితంసూనృతం
యస్మైక్రస్వస్తి, యత స్తవీయముదభూదద్యద్వీరశైవవ్రతం
యస్యాపాంగ సహోదరీచ కరుణా, యస్మిన్మహత్వాదికం
స త్వం త్రీణిజగంతి పాహిబసవామాత్యేశచూడామణే!

సంస్కృతోదాహరణ మాంధ్రోదాహరణలక్షణముల ననుసరించి యున్నదనుటకు పై యుదాహరణము చాలును. పై యుద్ధృతభాగమునందు ప్రథమావిభక్తి కళిక సంస్కృతమునను వృషభగతి రగడ- తెలుఁగునవలె నంత్యానుప్రాస మిందుఁ బాటింపఁబడినది. మఱియు నుదాహరణము చివర సార్వవిభక్తికముగా నుండుశ్లోక మాంధ్రోదాహరణలక్షణమే గాని సంస్కృతోదాహరణలక్షణము గాదు. ప్రతాపరుద్రీయలక్షణానుసారమున నిందు జయత్యుపక్రమముగాని, మాలినీవృత్తములు గాని లేవు. కావున నిది సంస్కృతమున నున్నను కేవలాంధ్రమునకు సంబంధించినదియే యని చెప్పనొప్పును. పాల్కురికి సోమనాథుఁడుః దేశీయచ్ఛందస్సు ననుసరించియే సంస్కృతమున నీయుదాహరణము రచియించి యుండునని నాయభిప్రాయము. ఈయుదాహరణరచనమున దేశికవితాగౌరవమును పాల్కురికి సోమనాథుఁ డెంతవఱకుఁ బోషించినదియు తెలియఁగలదు. సంస్కృతమున నీయుదాహరణము లంతగా వర్ధిల్లమికిఁ గారణము గానయోగ్యములగు రగడాది వృత్తములకుఁ బ్రచారములేకుండుటయని తలపనగును.

సంస్కృతమున నుదాహరణములందుగాక ప్రత్యేకముగ సార్వవిభక్తికముగా శ్లోకములుండుట క్వాచిత్కముగఁ గాన వచ్చుచున్నది.

కృష్ణో రక్షతు నోజగత్త్రయగురుఃకృష్ణం నమస్యామ్యహం
కృష్ణేనామరశత్రవో వినిహతాః కృష్ణాయ తస్మైనమః
కృష్ణాదేవ సముత్థితం జగదిదం కృష్ణస్య దాసోఽస్మ్యహం
కృష్ణే తిష్ఠతి సర్వమేతదఖిలం హేకృష్ణ! రక్షస్వమామ్.

ముకుందమాల-కులశేఖరాళ్వారు.

సంస్కృతమున రగడలకునంతగాఁ బ్రచారము లేదనుటకు నొక యుదాహరణముఁ జూపుచున్నాఁడను. సోమదేవుని యశస్తిలకచంపువు. 1916 సంవత్సరమున నిర్ణయసాగర ముద్రాలయమున ముద్రితమైనది. అందలి 15-16 పుటలయందొక రగడభేదము వచనముగా ముద్రింపఁబడినది.

'వికచకర్ణోత్పలస్పర్ధితరశేక్షణాః కేళితాళక్వణత్కనకమయకంకణాః సరసనఖరాజి విచ్ఛురిత భుజమండలాః కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః స్వైరసంజల్పనస్మేరబింబాధరాః కర్ణకండూమిషోద్వలితకక్షాంతరాః పృథునితంబస్థలల్లటహాగతి విక్రమాః సహజశృంగార రసభరిత ముఖభ్రమాః.

పైవచనమును

వికచకర్ణోత్పలస్పర్ధితరశేక్షణాః
కేళితాళక్వణత్కనకమయకంకణాః
సరస నఖరాజి విచ్ఛురితభుజమండలాః
కాంచికోల్లాస వశదర్శితోరుస్థలాః
స్వైర సంజల్పన స్మేర బింబాధరాః

కర్ణకండూమిషోద్వలితకక్షాంతరాః
పృథునితంబ స్ఖలల్లటహాగతి విక్రమాః
సహజశృంగార రసభరితముఖవిభ్రమాః

ఇట్లు ముద్రించిన నిది రగడభేదముగా నేర్పడుచున్నది. ఇది తెలుఁగున ద్విరదగతి రగడకు సరిపోవుచున్నది. మఱియు నిందు తెలుఁగునవలె రెండేసిపాదముల కనుప్రాసము పాటింపఁబడినది. ఇంకను మాత్రాగణానిబద్ధములగునవి యశస్తిలక చంపువున గలవు. దానివ్యాఖ్యాత శ్రుతసాగరుడు వీని వ్యాకరించుపట్ల నేమియుఁ దెలుపక యట్లే విడిచినాఁడు. ఈగ్రంథ పరిష్కరణము గావించిన వారికి నీఛందస్సంప్రదాయముఁ దెలియక పైవిధముగ వచనముగా ముద్రించినారు. రగడలు దేశీయచ్ఛందస్సునకు సంబంధించినవి. సంస్కృతము వీనికంతగాఁ బ్రచారము లేదనుటకుఁ బై యుదాహరణముఁ జూపితిని. దేశీయచ్ఛందఃపరిశీలనమున నాంధ్రచ్ఛందస్సు ప్రత్యేకత గోచరింపఁగలదు.

మఱియు నీసందర్భమున సంస్కృతలాక్షణికు లీయుదాహరణములఁగూర్చి వ్రాసినవాని నెఱుంగుట యావశ్యకము.

12 కళికోత్కళికలు.

1. కేవలమాత్రాగుణప్రధానములని భరతనాట్యశాస్త్ర మీవిధముగ వాని నిర్వచనముఁ దెలుపుచున్నది.

'గుర్వాది రథ లఘ్వాది ర్యుగ్మః సర్వలఘుస్మృతః
సుతుర్మాత్రాగణాజ్ఞేయాః పూర్వచ్ఛందోపికల్పనాః
తతోఽర్థకలికాన్ పాతాజ్ఞ కుర్యాల్లఘ్వక్షరేషుచ

గుర్వక్షరే తాలగీతపాతాస్తు కలికాస్మృతాః'
నాట్యశాస్త్రము 31 అధ్యాయము, 217-18 శ్లోకములు.

2 అర్ధకళికయనఁగ నుత్కళిక - ఉత్కళికాలక్షణమును బ్రత్యేకముగ వామనుఁడు కావ్యాలంకారసూత్రవృత్తి యందిచ్చినాఁడు.

గద్యం వృత్తగంధి చూర్ణ ముత్కలికాప్రాయం చ
పద్యభాగవ ద్వృత్తగంధి
అనావిద్ధలలితపదం చూర్ణమ్.
విపరీత ముత్కలికాప్రాయమ్. [I. 3. ౨౩-౨౬]

దీనిపై గోపేంద్ర తిప్పభూపాలుని కామధేను వ్యాఖ్య: 'ఉత్కలికాప్రాయమితి - ఉత్కలికా ఉత్కంఠా 'ఉత్కంఠోత్కలికే సమే' ఇత్యమరః. ఉత్కలికాయాః ప్రాయః ప్రయోగ బాహుల్యమ్ యస్మిన్ స్తత్ ఉత్కలికాప్రాయం గద్యమ్ యస్మిన్ శ్రూయమాణే శ్రోతౄణా ముత్కంఠా బహులా భవతీత్యర్థః. యద్వా కలికాశబ్దోఽత్ర లక్షణయా రుహీరుహీకాయాం వర్తతే-ఉల్లసంతీ కలికాం రుహీరుహీకాం ప్రైతిప్రాప్నోతీత్యుత్కలికాప్రాయమ్. యత్ర పదసందర్భపరిపాటీ కాండోపకాండసందోహశాలినీ కలికేవోల్లసతి తదుత్కలికాప్రాయమిత్యర్థః.'

3. 'ప్రథమ మపరచరణసముత్థం శ్రయతి యది స లక్ష్మ
ఇతర దితరగదితమపి యదిచతుర్థ్యమ్
చరణయుగళక మవికృతమపరమితి కలికా సా.'
వృత్తరత్నాకరము. ఉక్తిచ్ఛందోభేదము.
సంస్కృతమున నుత్కళికాలక్షణము గద్యమునకుఁ జెప్పఁ

బడినది. ఇచట, చిత్ర వేషన, నీగద్యమంతయు శ్లోకముయ మగు రగడవృత్తమే. సంస్కృతచ్ఛందస్సున దీని ప్రచార మంతగా లేనికారణమున నిట్టి గద్యలను ముద్రించినవారు వీనిని వచనముగా ముద్రించినారు కాని దానిని అనుప్రాసములు కానవగున ట్లొకదాని క్రింద నొకటి ముద్రించిన నిజము గానవచ్చును.

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు వ్రాసిన సంస్కృతగద్య లీయుత్కళికలే! — చూ. సోమనాథుని పంచప్రకారగద్య అంతము.

'జయశివరంజన, జయభవభంజన, జయకరుణాకర, జయసురభీకర, జయగతదూషణ, జయబుధభాషణ, జయగణరాజిత, జయగణపూజిత, జయజయ శ్రీబసవదండనాథ నమస్తే'-ఇదియే.

జయశివరంజన
జయభవభంజన
జయకరుణాకర
జయసురభీకర
జయగతదూషణ
జయబుధభాషణ
జయగుణరాజిత

పై విధముగ ముద్రించిన నిదిస్తమీవిభక్తి యుత్కళికకు దీనికి భేదములేదు గదా!

'సురగిరిమందర
నిరుపమకందర
ఘనహరిచందన
వనమయానందన.'

పాల్కురికి సోమనాథుఁడు 'అరూఢిగద్యపద్యాదిప్రబంధ భూరిష్ఠరచన' యను చోగద్యమున నిట్టి వృత్తగంధి యని యెఱుంగునది. అచ్చట గద్యమున నేఁటివచనముగాదు.

13 ఆంధ్రోదాహరణములు - లక్షణములు.

ఆంధ్రలాక్షణికులలో నుదాహరణలక్షణము తొలుత, వనంతుని ఛందోదర్పణమున నీయఁబడినది. ఛందోదర్పణము కన్న మున్నైన కవిజనాశ్రయమున * నీలక్షణము లేదు. అనంతు నివెనుక, పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణిలోను, చిత్రకవి పెద్దన లక్షణసారసంగ్రహమునను, అప్పకవీయమునను నీయుదాహరణలక్షణములు లక్ష్యములతో సహితమీయఁబడియున్నవి. అనంతచ్ఛందస్సున :

సీ. భాసిల్లు సప్తవిభక్తులం దును మఱి
సంబోధనంబును సరవిఁ గాఁగఁ
బ్రభునామయుతముగాఁ బద్య మొక్కటియును
దగఁజెప్పి రగడ భేదంబులందు
కళికలు ప్రత్యేకదళము లెన్మిదిచేసి
తత్పూర్వముల నుత్కళికలనఁగ
నేకసమాసమై యేడుదళంబులు
తుద విభక్త్యర్థంబుఁ దోఁపఁ బలుక

---

* రంగరాట్ఛందస్సున భీమనయుదాహరణముల కీలక్షణములఁ జెప్పె నని పైలక్షణములే వచనములో వ్రాయఁబడియున్నవి, గాని నేఁడు భీమన కృతముగా వెలయుచున్న కవిజనాశ్రయమున నుదాహరణలక్షణముగాని పై వచనముగాని లేదు. కస్తూరిరంగకవి తనఛందమున నే లక్షణగ్రంథమునుండి దీనిని వ్రాసెనో తెలియదు.

దానికేనఁ గాఁగఁ జిక్కిన దళముఁ గూర్చి
ఫణితులోడఁ గూర్చు సార్వవిభక్తికముగఁ
గట్టకడపటిపద్య మొక్కటి రచింప
నది యుదాహరణంబగు నబ్జనాభ! (3-69).

ఇందు లక్షణమునకు లక్ష్యము లేదు.

అని లక్షణము. లక్షణసారసంగ్రహమున—

'సప్తవిభక్తులు సంబోధనంబునఁ
కలుగు నెన్మిదివిభక్తులు క్రమమున
పతి పేరుతోఁగూడఁ బద్య మొక్కొక్కటి
రచియించి రగడమార్గమ్ము జాడ
కళికకు నెనిమిది దళములు తాఁజెప్పి
తత్పూర్వార్థమున నుత్కళికఁ జెప్పి
అదియు నేకసమాస మైయుండు దళముల
కును విభక్త్యర్థంబు గనఁగఁ జేసి
దానికిని గాగ నెన్మిదో దళముఁ గూర్చి
పద్య మొక్కటి సార్వవిభక్తికముగ
నందుఁ దుదఁ గూర్చ నది యుదాహరణమగు
ధీర! యో యాంజనేయ! సుధీవిధేయ.

దీనికి లక్ష్యము ఆంజనేయోదాహరణము—2 ఆశ్వాసము.

అప్పకవీయమున:

సప్తవిభక్తులు సంబోధనంబునఁ
గూడ నెన్మిదివిభక్తులు క్రమమునఁ
బతిపేరు దొరలంగఁ బద్య మొక్కటిచెప్పి
రగడభేదములు మార్గములఁ గాఁగ

కళికలు నెనిమిది దళములు గావించి
దానిలో సగము నుత్కళికఁ జేసి
యది యొక్క సమనసం బయ్యెఁ షోడశదళములె
న్మిదిఁ గూర్చి దానికిఁ దుద విభక్తి
బయలుగాఁ జేయఁబడిన కళ్కడను సవ్య మొకటి
పలుకవలయును సార్వవిభక్తికనఁగ
నిర్వదాఱు పద్యములందు నిడిన ధాత్రి
నిది యుదాహరణములందు రిద్ధచరిత!

దీనికిలక్ష్యము—కృష్ణోదాహరణము.

ఈయుదాహరణమున నెనిమిది విభక్తులకు నీ క్రింది వేల్పు లధి దేవతలు—

ప్రథమకు—వాణి, విరావళి.
ద్వితీయకు—ఝుట, కీర్తిమతి.
తృతీయకు—కీర్తి, సుభగ.
చతుర్థికి—దేవలాభిని, భోగమాలిని.
పంచమికి—షాణి, కళావతి.
షష్ఠికి—లలిత, కాంతిమతి.
సప్తమికి—ఘూర్ణిణి, కమల.
సంబోధనమునకు—పరసాళి, జయపతి.

అప్పకవి చెప్పిన యీయధిదేవతలలో, వీరావళి, కీర్తిమతి, సుభగ, భోగమాలిని, కళావతి, కాంతిమతి, కమల, జయపతి యనువారిని మాత్రమే రంగకవి రంగరాట్ఛందస్సునఁ జేర్కొనినాఁడు. ఈ వేరులుఁ గలుగఁజెప్పినఁ దద్దేవతలు సకలశుభంబు

లోసఁగుదు రని చెప్పినాఁడు అప్పకవి యుదాహరణములలో నాలుగు తెగలు కలవని యిట్లు చెప్పినాఁడు.

సీ. సంబుద్ధియొడలించి సప్తవిభక్తులు
పలికిన భక్తి సద్దళి యనంగ
సంబుద్ధితోఁగూడ సప్తవిభక్తులు
పలుకనొప్పారు బద్దళి యనంగ
సంబుద్ధితోడ విషమవిభక్తులతోడఁ
బలికినకృతి యది విద్దళి యనంగఁ
గళిక లుత్కళికలు గమకింపఁబలికిన
కావ్యంబు నుత్ఫుల్లకంబు ననఁగ
నవనిఁ జాటుప్రబంధము లందు మిగుల
నాటుకొని యొప్పుచుండు నీనాల్గుదెగలుఁ
గానఁబడు నుదాహరణముల్ గానలోల!
కామెపల్లీశ! వల్లవీకామ! కృష్ణ!

సద్దళి, పద్దళి, విద్దళి, ఉత్ఫుల్లకము నను నీనాలుగును నుదాహరణపరిణామమునుఁ గ్రమముగ సూచించుచున్నవి. ఉదాహరణములలోఁ దొలుత దేశికవితయే వెలసిన దనుటకు నీనాలుగుదశ లెంతయేని తోడ్పడుచున్నవి. పైనాలుగింటిలో మార్గజాతిపద్యము లేకుండుట గమనింపఁ దగినది. దేశిపదములనుండి యుత్పన్నమైన వృత్తాదులకు విభక్తి ప్రత్యయముల జేర్చి తాళలయాన్వితముగా నుదాహరణములు తొలుత రచింపఁ బడినవి. ఆవెనుక సంస్కృతచ్ఛంద ప్రస్తారముచే, మార్గజాతిపద్యము లిందు జేర్పఁబడి ప్రస్తుతము మనకుఁ

లభించిన యుదాహరణముగాఁ బరిణమించినది. కావున వీనినుదా హరణల ప్రాచీనరూపములని చెప్పనొప్పును.

త్రిపురాంతకోదాహరణమున నాంధ్రలాక్షణికులు చెప్పిన పై లక్షణములన్నియుఁ గలవు. ప్రాయశః అనంతుఁడు పాల్కురికి బసవోదాహరణమును జూచి యీలక్షణము రచించి యుండవచ్చును. బసవోదాహరణమే తరువాతివారికి వరవడి యని తలఁచుట భావ్యము.

14. ఉదాహరణ కావ్యవస్తువు.

ఉదాహరణములు భక్తిప్రశంసాపరములని ముందు జెప్పఁబడినవి త్రిపురాంతకోదాహరణము శివభక్తి ప్రతిపాదకము అయిన నిందు నిరూపింపఁబడిన శివభక్తి వీరశైవమతోద్దిష్టముగాదు. వీరశైవమతప్రవర్తకుఁడగు బసవనకుఁ ద్రిపురాంతకుఁడు చాలవెనుకవాఁడైనను నిందు బసవప్రశంసగాని సమకాలికభక్తవరుల ప్రశంసగాని గానరాదు. జంగమలింగ తీర్థప్రసాదాది వీరశైవమతసాంకేతికపదజాల మిందుఁ బ్రయుక్తము గాలేదు. త్రిపురాంతకోదాహరణమునఁ బ్రస్తుతులైన భక్తులు: కన్నప్ప, సేనమరాజు, సాఖ్యతొండఁడు, నంబి, భల్లహుఁడు, చిఱుతొండఁడు మొదలగువారందఱు బసవనకుఁ బ్రాచీనులు. ఇందు భల్లహుఁడుఁ (భల్లాణరాజు) దక్కఁ దక్కిన వారందఱు నఱువదిమువ్వురు భక్తులచరిత్రమునఁ గలరు. బసవనకుముందు వెలసిన భక్తిప్రధానమగు శివాద్వైతమార్గమే యిందు నిరూపింపఁబడిన దని చెప్పనొప్పును. మఱియు నిందు శివోత్కృష్టతనుఁ దెలుపు నర్ధనారీశ్వరత్వము, గంగాధారణము, మారసంహారము, దక్షాధ్వరధ్వంసము, కపాలభిక్షాట

నము, త్రిపురాసురసంహారణము మున్నగు పౌరాణికవిషయములు వీరశైవులకే గాక నందఱకుఁ బరిచితములై యున్నవియే. కావున నిందు వీరశైవముగాక భక్తిప్రధానమగు శివాద్వైతభావమే ప్రతిపాద్యము.

15. త్రిపురాంతకుని కవిత.

త్రిపురాంతకునికవిత దేశికవిత. దీర్ఘసంస్కృతికసమాసభూయిష్ఠమగు మార్గరచనగాక, తెలుఁగుపలుకులతీయఁదనముఁ జక్కఁజూపుచు తెనుఁగుదనము వెల్లడిసేయుచుండును. లిప్పనజాను తెనుఁగున నున్నతభావముల నెంతయేని సులభముగ నిమిడ్చి యున్నాఁడు కొంచెపుమాటలలో గొప్పయర్థముఁ గూర్చుటయందీతఁడు దిట్ట. కావున నీతని తెలుఁగుకవితయందు 'భావవీథులఁ గలసి పలుకులఁబట్టిచెప్పఁగరాని చక్కఁటి, యాలు రేకులమంత్రకుసుమమునందు వెలసెడు చంచరీకమై' నది. 'వెన్నునకు నలువకును వెదుకదవ్వగువాఁడు, కూటికి, కూరకు, భక్తులకూరిమి కొడుకుల నడిగెడు వెడజోగి' యైనాఁడు. అంబరాదితత్త్వములకు నవలయైనతేఁడు, కొఱలినదయ బాణాసురమోసల కూరిమిఁగాచిన ఫణిహారి'యైనాఁడు. వాచవిలోనుగా నోడలివాకిళులంబొడసూపు తీపులందోఁచి, శివార్చనానియతితో వెలిచూడక, లోచూపులఁ గుమారాచలనాథునందుఁ జేర్చుఁ గూర్పుఁ గూరిచివాఁడు త్రిపురాంతకుఁడు. కావుననే త్రిపురాంతకోదాహరణమునుఁ గూర్చియు నీతనిఁ గవితనుఁ గూర్చియు విద్వాంసులీక్రిందివిధముగఁ బ్రశంసించియున్నారు.

"దీని (త్రిపురాంతకోదాహరణము) లోని యద్వైతమార్గము సులభముగాఁ దెలుఁగుపదములతోనున్నది. భక్తి

ప్రధానముగాఁ జెప్పఁగునఁ జెప్పఁకృతులు లేవు. దీనిశబ్దార్థ మాధుర్యమునకు మెచ్చి చిన్నదైనను నీకృతికన్నను బండి తులు కంఠాలంకారముగా వహింతు రని.........లోకమున కిచ్చితిని." "భాషలోఁ గొన్ని యుదాహరణములే గలవు. వానిలో నెల్ల నిది మేలైనది."

మా. రామకృష్ణకవి - ప్రౌ ప ప్రదర్శనపీఠిక.

'త్రిపురాంతకుఁ డాంధ్రకవీశ్వరులలో సుప్రసిద్ధుఁడు. దొరకినంతవఱకుఁ బరిశీలింప నీతనికవిత యతిప్రశస్తమని తలంపఁదగియున్నది.'

ప్రభాకరశాస్త్రి : 'క్రీడాభిరామము' పీఠిక.

'త్రిపురాంతకుని త్రిపురాంతకోదాహరణము బసవో దాహరణముకంటె తర్వాతిదైనను హృద్యతరము'

ప్రభాకరశాస్త్రి : బసవోదాహరణ పీఠిక.

'త్రిపురాంతకోదాహరణము' మృదుమధుర శైలిగల మంచికావ్యము.

వంగూరి సుబ్బారావు : శతకకవులచరిత్ర.

ఇప్పటివార తేల! కవితావిషయమున గండరమిండఁడైన శ్రీనాథుఁడే, తిప్పరాజు 'నన్నయ, భట్టు, తిక్కకవి నాయకుఁ డన్న హుళిక్కి భాస్కరుండన్నను చిమ్మపూఁడి యమరాధిపుఁ డన్నను సత్కవీశ్వరుల్ నెన్ను దుటన్ గరాంజలులు జే యని నింతురు! రావిపాటి తిప్పన్నయు నంతవాఁడ'యని ప్రశంసించి నాఁడు.

16. సంధానగ్రంథలక్షణ గ్రంథోదాహృతులు.

1. కొక్కోకమును నాంధ్రీకరించిన ఎల్లన త్రిపురాంతకు నిట్లు ప్రశంసించినాఁడు.

గీ. ముని సనత్కుమారు ధనదతనూభవు
నాశ్వినుల జయంతు నభినుతింతుఁ
బృథివి రావిపాటి త్రిపురాంత కాది శ్రృం
గారకవులనెల్ల గారవించి. ౧ ఆ.

ఎల్లన కొక్కోకమును జగ్గన తన ప్రబంధరత్నాకరమున నుదాహరించియున్నాఁడు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 1480 లో నున్న వాఁడు.

2. క్రీ. శ. 1560 ప్రాంతమున పెదపాటి జగ్గన తన ప్రబంధరత్నాకరమున త్రిపురాంతకోదాహరణమునుండియు నంబికాశతకమునుండియు పద్యము లుదాహరించియున్నాఁడు.

3. క్రీ. శ. 1656 సంవత్సరమున నప్పకవి తన యప్పకవీయమున నీత్రిపురాంతకోదాహరణములోని చతుర్థీవిభక్తి పద్యమును 'సరిచేసై రిపుడ'న్న త్రిపురాంతకునిపై చాటుధారను ననుస్వారసంబంధయతి కుదాహరణముగను నుదాహరించి యున్నాఁడు.

4. క్రీ. శ. 1680 సంవత్సర ప్రాంతమువాఁడును, ప్రబంధరాజ వేంకటేశ్వర విజయ విలాసగ్రంథకర్తయును, లక్షణవేత్తయునగు గణపవరపు వేంకటకవి తన ప్రయోగరత్నాకరమున నంబికాశతకములోని రెండుపద్యములుదాహరించియున్నాఁడు.

5. క్రీ. శ. 1750 కవిసార్వభౌమ బిరుదాంకితుఁడును బహు ప్రబంధరచయితయునగు కూచిమంచి తిమ్మకవి తన సర్వ

లక్షణసారసంగ్రహమున 'రేఫ - అకార ప్రకరణమున పై 'ఆ అడి యాస' అనుపద్యము నుదాహరించియున్నాఁడు.

పైవాని ననుసరించిచూడ నిక్కవి భాషాభిజ్ఞులకుఁ గ్రొత్తవాఁడు గాఁడనియు, నీతని గ్రంథములు లఘుకృతులైనను లక్ష్యలక్షణగ్రంథములయం దుదాహరణముగాఁ గొనుటచే నీకవి ప్రాచీనాంధ్రకవులలో సుప్రసిద్ధుఁ డని తెలియఁదగి యున్నది.

17. ఉదాహరణ గ్రంథములు.

(1) బసవోదాహరణము.

ఆంధ్ర వాఙ్మయమున మన కుపలబ్ధము లగునుదాహరణములలో బసవోదాహరణము మొదటిది. పూర్వలాక్షణిక శైవ కవిసార్వభౌముఁడు పాల్కురికి సోమనాథుఁడు దీనిని రచియించినాఁడు. సోమనాథుఁడు తెలుఁగుననే కాక సంస్కృతమునఁ గూడ నుదాహరణమును రచియించెను. తెలుఁగుబసవోదాహరణమును 'మాఘము భారతియందు ప్రభవ సంవత్సరము' బ్రహ్మశ్రీ ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ప్రకటించినారు. సంస్కృతమునఁ గలయుదాహరణము ముద్రితము. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1220 ప్రాంతముది కావచ్చును.

1. ఆంధ్ర ప్రయోగ రత్నాకరమను నీగ్రంథము తంజావూరి పుస్తకాగారమునఁగలదు. ఇందపూర్వగ్రంథము లుద్ధరింపఁబడినవి. గ్రంథము ముద్రితము. ముద్రణార్హమగు నపూర్వకృతి.

2. సర్వ లక్షణసారసంగ్రహము. 1898 లో మంజువాణి ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రితము.

(2) త్రిపురాంతకోదాహరణము.

కాలక్రమమున ద్వితీయమయ్యెను, గవితాప్రకర్షయం దద్వితీయ మగునీయుదాహరణము రావిపాటి త్రిపురాంతక మహాకవి ప్రణీతము. దీనిమాతృక తంజాపూరు శరభోజీసరస్వతీ భవనగ్రంథభాండాగారమునఁ గలదు. క్రీ. శ. 1[illegible]2వ సంవత్స రమున మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు దీనిని ముద్రించినారు. కవిగారే తిరిగి దీనిని 1924 వ సంవత్సరము ఏప్రిలునెలలో 'తిరుమల శ్రీ వేంకటేశ్వరపత్రిక' (1 సంపు 9 సం.) యందుఁ బ్రకటించియున్నారు. నేనీయుదాహరణమును మూఁడవతూరి ప్రకటించినాను. ఈయుదాహరణకాలము క్రీ. శ. 1370 సంవ త్సరప్రాంతము.

(3) వేంకటేశ్వరోదాహరణము.

శ్రీతిరుపతిక్షేత్రమున సంకీర్తనాచార్యులై మహాప్రఖ్యా తిని వహించిన తాళ్లపాకవారిలోని పెదతిరుమలయ్యగారీయుదా హరణమును రచియించినారు. ఇయ్యది పై నుదాహరించిన 'తిరు మల శ్రీ వేంకటేశ్వరపత్రిక' యందు సప్తమసంచికయందు మా. రామకృష్ణకవిగారిచేఁ బ్రకటితమైనది. ఈయుదాహర ణము క్రీ. శ. 1530 ప్రాంతమున రచియింపఁబడియుండును.

(4) హనుమదుదాహరణము.

లక్షణసారసంగ్రహమును రచియించిన చిత్రకవి పెద్దన తన లక్షణగ్రంథమునం దుదాహరణలక్షణమును జెప్పి దానికి లక్ష్య ముగా హనుమంతునిపరముగా నొకయుదాహరణమును రచి యించియున్నాఁడు. ఈగ్రంథ మాంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

యందు ప్రకటితమైనది. ఈయుదాహరణకాలము క్రీ. శ. 1560 ప్రాంతము.

(5) శ్రీకృష్ణోదాహరణము.

అప్పకవి తన 'అప్పకవీయము' (1 ఆ) నుదాహరణ మునుం జెప్పుచు లక్ష్యముగా శ్రీకృష్ణునిపరముగా నీయుదా హరణము రచియించియున్నాఁడు. అప్పకవికాలము సునిశ్చిత మైనదే. ఈయుదాహరణము క్రీ. శ. 1656 సంవత్సరమున రచి యింపఁబడినది.

(6) శేషార్యోదాహరణము.

శ్రీవల్లందిగళు వంశజుఁడైన శేషార్యునిప్రశస్తిని వర్ణిం చుచు, బాలకవి యనంతయ్య రచియించినది. ఇది యముద్రితము. ఈశేషార్యుఁడు మధురనాయకుఁడగు విజయరంగచొక్కనాథుని యమాత్యుఁడగుటచేఁ గవియు నాకాలపువాఁడే. విజయరంగ చొక్కనాథుఁడు క్రీ. శ. 1704 మొదలు క్రీ. శ. 1730 వఱకుఁ బరిపాలించినవాఁడు. శేషోదాహరణము క్రీ. శ. 1720 సంవత్సర ప్రాంతముల రచియింపఁబడి యుండవచ్చును.

(7) చిక్కదేవరాయోదాహరణము.

సంస్కృతము - అముద్రితము మైసూరి ప్రభువగు చిక్క దేవరాయుని ప్రశస్తిగూర్చి తెలుపునది.

(8) విశ్వేశ్వరోదాహరణము.

ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి విశ్వేశ్వరోదాహరణము రచియిం చినట్లాతని భర్తృహరి-యాంధ్రీకరణమువలనఁ దెలియుచున్నది కాని యీయుదాహరణము లభ్యము కాలేదు. దీని రచనాకా లము క్రీ. శ. 1780 ప్రాంతము.

(9) ముఖలింగేశ్వరోదాహరణము.

కళింగదేశాంతర్గత జలుమూరువాస్తవ్యుఁడు మచ్చ వేంకటకవి ముఖలింగేశ్వరునిపేర నుదాహరణము రచియించినాఁడు. ఇయ్యది క్రీ. శ. 18[illegible] లో ముద్రింపఁబడినది. శుద్ధాంధ్ర నిరోష్ఠ్యనిర్వచనముగ 'కుశచరిత్రము'ను రచియించుటవలనను నాగ్రంథ మముద్రితగ్రంథచింతామణియందుఁ బ్రకటింపఁబడుటచేతను నీతఁడు ప్రసిద్ధిఁ జెందెను. ఈతని కాలము (1863-1904).

పరిశిష్టము.

త్రిపురాంతకోదాహరణమున, తరువాతి యుదాహరణములందున్న, 'అంకితాంకపద్యము' లేదు. ఈ యంకితాంక పద్యము వేంకటేశ్వరోదాహరణమున తొలుత గన్పట్టుచున్నది.

ఉ. ఆరవిదారకంబుగ నుదాహరణంబు రచించె భక్తివి
స్తారత తాళ్లపాక పురశాసనుఁ డన్నయ తిమ్మయార్యుఁ డిం
పారఁగఁ జక్రనందకగదాంబుజధారికి, శ్రీవధూ మనో
హారికి, వేంకటాచలవిహారికి శౌరికి నంకితంబుగన్.

పై యుదాహరణముల వెనుక వెలసిన యుదాహరణము లన్నింటిలో నిది నియతముగ నున్నను మనకు తొలుతలభ్యమైన పాల్కురికి సోమనాథుని తెనుఁగు బసవోదాహరణములో నీయంకితాంకపద్యము కన్పట్టుట లేదు. కావుననే త్రిపురాంతకోదాహరణమున లేదు. సోమనాథుని సంస్కృతబసవోదాహరణములో మాత్ర మీయంకితాంకపద్యము కలదు.

ఆర్యా. శ్రీ బసవరాజగుణమణి
ఖచితమ్ జయశాత్ సువర్ణమేతత్
సోమసుకవినారచితమ్
హృదయాభరణమ్ సదా ముదాహరణమ్.

తెనుఁగులాక్షణికు లుదాహరణములఁగూర్చి చెప్పిన లక్షణములలో 'సంకీర్ణాంకపద్యము' లేదు. దీనికి కారణము, త్రిపురాంతకోదాహరణము తరువాత నుదాహరణము రచించినకవులు సంస్కృతములో నున్ననుదాహరణలక్షణము ననుసరించుటయే యని చెప్పనగును. త్రిపురాంతకుని బాల్యమున మహాప్రసిద్ధుఁడగు విద్యానాథుఁడు, ప్రతాపరుద్రీయమున నీక్రిందివిధమున వ్రాసిన యుదాహరణలక్షణమునకు కుమారస్వామి సోమయాజివ్యాఖ్యాన మిట్లు కావించియున్నాఁడు.

మూలము. అథ క్షుద్రప్రబంధా నిరూప్యంతే:—
యేన కేనాపి తాళేన గద్యపద్యసమన్వితమ్,
జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాదిప్రాసవిచిత్రతమ్
తదుదాహరణం నామ విభక్త్యష్టకసంయుతమ్.

యత్రాదౌ జయత్యుపక్రమం మాలిన్యాదివృత్తం రమ్యం పద్యం నిబధ్యతే అనంతరమపిచేత్యుపక్రమాణ అష్టవాక్యాని సప్రాసాని సతాళాని ప్రతివిభక్తి నిబధ్యంతే అనంతరం విభక్త్యాభాసాః తదుదాహరణమ్.

వ్యాఖ్యా. అథ క్షుద్రప్రబంధేషూదాహరణస్య లక్షణమాహ. యేనకేనేతి తాళేన చంచత్పుటాదినా గద్యైః క్రమేణ కలికోత్కలికాపరపర్యాయై విభక్తి. విభక్త్యాభాసాంకితైర్యా

కైశ్చః పద్యం ప్రతివాక్యమూఢా తత్తద్వాక్య సమాన విభక్తి నాయకనామాంకితైః శ్లోకైశ్చ సమన్వితమ్. మాలినీనామ వృత్త విశేషః 'ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకై'రితి లక్ష ణాత్ అత్ర లక్షణస్య న్యూనత్వాద్వర్తమానపదానాంచ సంకీ ర్ణత్వాదుభయం వారయన్వ్యాచష్టే. యత్వేత్యాదినా అత్ర సంబోధన విభక్తిరష్ట మీ ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చేత్యాది విశేషాణాం సాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్య చింతా మణౌ ద్రష్టవ్యాః అంతే కవిప్రబంధానామాంకితంపద్య విశేషం కుర్యాత్. తదుక్తం "అంతేఽనుష్టుభమార్యాం వాకవి కృతాఖ్యయాఽన్వితాం కుర్యాచ్చాటుప్రబంధానామయం సాధా రణో విధిః"

(ప్రతాపరుద్రీయము కావ్యప్రకరణము పుట 83 వావిళ్ల ముద్రణాలయము 1927.)

పై వ్యాఖ్యనుబట్టి 'అంకితాంకపద్యము' తెలుగు నుదా హరణముల లేదనియు, సంస్కృతోదాహరణములలో నున్నచో, దానిని విద్యానాథుఁడు లక్షణముగా నిచ్చియుండు ననియు, తనకు ముందు తెలుఁగుదేశమున సంస్కృతముననే వెలసిన పాల్కురికి సోమనాథుని బసవోదాహరణము నాతఁడు చూచియుండలేదనియు, వ్యాఖ్యాత కుమారస్వామి సోమ యాజి, యీవిషయమును విశేషించి తెలిపెననియుఁ దెలియనగు చున్నది వ్యాఖ్యాత యుదాహరించిన సాహిత్యచింతామణి తెనుఁగుదేశము నేలిన రెడ్డిరాజు, శ్రీనాథమహాకవి కాశ్రయ దాత, సర్వజ్ఞుఁడు నగు పెదకోమటి వేమభూపాలుఁడు రచించిన యలంకారశాస్త్రము. వేమారెడ్డి తెనుగుదేశీయుఁడు కావున,

దేశియందున్న ప్రత్యేకవిశిష్టతను నాగ్రంథమున నెంతయో ప్రతిపాదించియున్నాఁడు. కావుననే కేవల సాంస్కృతికాలంకారదృష్టితో విద్యానాథుఁడు ప్రపంచించినదానిని విశేషములతో కూడ దేశీయపద్ధతుల గమనించి, పెదకోమటి వేముఁడు దీనిని వివరించినాఁడు. కోమటి వేమభూపాలుని లక్షణమునకు సోమనాథుని యుదాహరణము[1] లక్ష్యమై యుండనోపును. కాగా నీయంకితాంకపద్య ముదాహరణములలో పైసంస్కృతలక్షణము ననుసరించి తరువాతివా రనుసరించరని చెప్పనగును.

లఘుకావ్యమే యయ్యు త్రిపురాంతకోదాహరణము చాల వ్యాప్తిలోనుండె ననుట కీక్రిందియనుకరణములు ప్రమాణములు కాఁగలవు.

చ. కమలజాతోరపుంబునుకకీకంచము, పాదసరోరుహార్చనా
కమలము వారిజోదరుని కన్ను కరంబున కాదిభోగి భో
గమురవణంబు,చంద్రుఁడుశిఖాకుసుమంబ లెు,యెవ్వరీడుమా
రమణునకుం గుమారగిరిరాజనివాసున కన్య దైవముల్.

(షష్ఠీవిభక్తి పద్యము)

వీరభద్రవిజయమున బమ్మెరపోతన మహాకవి

ఉ. మేరువు వింటికమ్మి యటెు, మేదిని తేరటెు, సూర్యచంద్రులిం
పారఁగ బండికం డ్లటెు యనంతుఁడు నారటెు బ్రహ్మవిష్ణువుల్
సారథియుఁ శరంబు లటెుసామచయం బటెు గుఱ్ఱముల్ మనో
జారికి నెవ్వ రీడు త్రిపురాసురవైరికి నన్యదైవముల్ (4-34)

---

1. ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక స్వభాను సం. 32 సంచిక. 3-ర సంస్కర్తచేఁ బ్రకటితము.

చంద్రతారావళియందు:- చంద్రా! రోహిణీవల్లభా అను మకుటమును పిల్లలమఱ్ఱి పినవీరన శృంగారశాకుంతలములో చంద్రోపాలంభమున నందుకొన్నాఁడు

కుమారభారతి బిరుదమును ధరించిన తెనాలి రామలింగకవి (వైష్ణవుఁడైన వెనుక రామకృష్ణకవి) తన యుద్భటారాధ్య చరిత్రములో త్రిపురాంతకోదాహరణమున కళిక పాదములనే నొక రగడయందు కూర్చినాఁడు.

ప్రథమావిభక్తి కళిక.

అఱుశేపుల మంత్రకుసుమమునందు వెలిఁగెడిచంచరీకము త్రి. ఉ.
అఱుదళంబుల మంత్రకుసుమమున నలిరాజము క్రియ నలిఁ గ్రీడించితి
ఉ. చ. 3. ఆ. 287. రగడ.

కొఱలినదయబాణాసురుమోసలకూరిమిఁ గాచిన ఫణిహారికి నై
చతుర్థీవిభక్తికళిక.
కడుబ్రియమున బాణాసురు మోసలఁ గాచుటకును నిరవధి కృపసలిపితి.
ఉ. చ. 3. అ. 287. రగడ.

శ్రీనాథుఁడు కూచిరాజు ఎఱ్ఱనయేగాక మఱియెందఱో కవులును త్రిపురాంతకుని నుతించిరి.

ఆంధ్రకవి రామయ విష్ణుకాంచీమహాత్మ్యమున
రసికజనపద్మదిననాథు రంగనాథు,
ప్రకటకృతికర్మనిస్తంద్రు భాస్కరేంద్రు,

ఉద్భటారాధ్యచరిత్రము - ముక్త్యాలసరస్వతిపత్రికయందు ప్రకటితము - బ్రహ్మశ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిపాదులప్రశస్తపీఠిక చే నలంకృతము- 1924.

అమితరసభావు శ్రీత్రిపురారిదేవు;
సూక్తి తిమిధాము నాచనసోముఁ దలఁతు"
ప్రబంధరత్నావళి. 422

కామరాజు రంగప్పరాజు సాంబోపాఖ్యానమున
'త్రిపురాంతకుని వచస్థేమంబు నొకకొంత'
కొలల శ్రీనాధోక్తి కొంత నిగుడ
మఱియుఁ దక్కనసుకవుల ... ... (1-57.)

పదములు - అర్థములు.

1. ఉత్తులు - ప్రకృతి - యుక్తులు - ఉపాయములు
"బత్తులుత్తు లొరసి యొరసిపట్టు."

2. ఒడళివాకిళులు=ఇంద్రియములు
"వాచవిలోనుగానొడళివాకిళులం
బొడసూపుతీపులన్." ద్రోచి,

3. చిత్తు=చిత్-తత్స్వరూపము-జ్ఞానము
"సత్తుచిత్తుదానరైన సత్యనిత్యబీజమునకు"

4. పెన్నింట - జలపూరము
......తపముల పంట
పరసుఖవార్ధి పెన్నింట
పెన్నింటల్లఁ గూర్చుకామము నిబ్బరమైనమదంబువారి-ఉ.

5. పోటుముట్టు-యుద్ధసాధనము-త్రిశూలము
మూఁడుమోముల పోటుముట్టు బట్టెదుశూర!
పోటుముట్టు - (ఆంధ్రభాషాభూషణము)
మూఁడు మొనల పోటుముట్టుబట్టు -
(జక్కన విక్రమార్కచరిత్ర 2-192)

6. మందటలాడు=తగవులాడు

"ముందటఁ బాలు క్రోడము నేసి మందటలాడి

మార్కొనఁగవచ్చిన క్రీడి"

"పాడియడుగుచు మందటలాడియాడి"

(కేతన-దశకుమారచరిత్ర 5-64)

"పాడుచు నాడుచు మందటలాడుచు నొండొరుల దాఁకు"

(భాగవతము దశమస్కందము

పూర్వభాగము 606 పద్యము)

7. రవణము=భూషణము

"ఆది భోగిభోగము రవణంబు"

"పచ్చలుచెక్కినట్టి రవణంబులు వీరకుమార కోటికిన్"

రమణశబ్దభవము-రాణరూపాంతరము. (క్రీ. రా.)

8. సత్తు-సత్-తత్సమరూపము

"సత్తుచిత్తుదానరైన సత్యనిత్యబీజమునకు"

సత్యమునకు సత్త్వమునకుఁ దద్భవము సత్తు

ఇచట వేదాంతపరమైన బ్రహ్మపదార్థమున కర్థము.

9. రొప్పు=బండితోలు

"నలువ నిగమవారులరొప్ప"

బండిరొప్పెడు పని బంచినాఁడు

(శ్రీపర్వతపురాణము)

10. సన్నిధిసేయు=దర్శనమిచ్చు

"సన్నిధిచేసిన చూడగంటినే నామదిలోఁ

గుమారగిరినాథుని" (భార. విరా. 1-12)

11. దువ్వాలువు=దుప్పటము - వలువశబ్దము కారాంతము 'వలువు' అని ప్రాచీనకాలమున వాడిక

"వలునెడలం బయల్వాడియె వల్లకుచంబులు."

(భారతము ఆదిపర్వము 4-43)

"ఎఱిగెతెంగి నావలు విదియేల కట్టుకొనవచ్చు"

(భాగవతము 9-516.)

త్రిపురాంతకోదాహరణము.

ప్రథమావిభక్తి.

ఉ. శ్రీనగచక్రవర్తితుదిశృంగము చూచెదమంచు నేఁటికిం
బోననిశంబు నుండునిదె![1] పుట్టువుఁ జావును లేనిమందు నా
చేననుచుం బలాక యను చేఁ దరుణాచల మెక్కి[2] చీఱుఁ బం
చాననుఁ డిందుమౌళి త్రిపురాంతకదేవుఁడు భక్తలోకమున్.

కళిక-వృషభగతిరగడ-త్రిపుటతాళము.

మఱియు సజ్జనభక్తగృహముల - మరగి తిరిగెడి కామధేనువు
కఱద తెలుఁగక వేఁడుదీనులఁ - గదియుజంగమరత్నసానువు
శైలజాముఖచంద్రరోచుల - చవులఁ దవిలెడునవచకోరము
వేలుపుందపసులతలంపున - వెల్లికొల్పెడు నమృతపూరము
[3] దేవతలు మువ్వురకు నవ్వలి - దెస వెలుంగుచునుండు నెక్కటి
భావవీథులఁ గలసి పలుకులఁ - బట్టి చెప్పఁగరాని చక్కటి
ఆఱు రేకులమంత్రకుసుమము - నందు వెలిఁగెడు చంచరీకము
వేఱు సేయక యోగిజనములు - వెదకి పొందెడు[4] నూర్ధ్వలోకము

---

1. మానవులు - ముద్రితములు.
2. చేరు - వ్రాఁతపుస్తకము.
3. దేవతలకు - ముద్రితములు.
4. పొందెడి - ముద్రితములు.

ఉత్కళిక.

అడుగుఁదమ్ములఁ జొప్పు పసి గని
యదరి శునకాకృతులు వైకొని
మీఱిచదువులు దవుల ముందటఁ
బాఱుక్రీడము సేసి మందట
లాడి తను మార్కొనఁగవచ్చిన
క్రీడి కోరినవరము లిచ్చిన
యాటవికకులసార్వభౌముఁడు
జూటభాస్వత్తుహినధాముఁడు.

పద్యవివరణము.

భారతవర్షమున ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములయందు[1] తెలుఁగు దేశమునఁ జిరప్రఖ్యాతిఁ గన్న శ్రీశైలమునకు నాలుగు దెసలను నాలుగువాకిళ్లు గలవు. వానికిఁ దూర్పున త్రిపురాంతకము; పడమట బ్రహ్మేశ్వరము (అలంపురి); ఉత్తరమున మాహేశ్వరము; దక్షిణమున సిద్ధవటము నని పేరులు. ఈనాలుగు

1. ద్వాదశజ్యోతిర్లింగములు:—(1) సౌరాష్ట్రమున సోమనాథుఁడు, (2) శ్రీశైలమున మల్లికార్జునుఁడు, (3) ఉజ్జయిని మహాకాళుఁడు, (4) అమరేశ్వరము ఓంకారేశ్వరుఁడు, (5) వారేల్యమున వైద్యనాథుఁడు, (6) దారుకనాగనాథుఁడు, (7) వారణాసి విశ్వేశ్వరుఁడు, (8) దాక్షారామము భీమేశ్వరుఁడు, (9) రామేశ్వరమున రామలింగేశ్వరుఁడు, (10) హిమాలయమున కేదారేశుఁడు, (11) నాసిక త్ర్యంబకేశ్వరుఁడు, (12) విలాపురి ధిషణేశ్వరుఁడు.

ఈద్వాదశజ్యోతిర్లింగములఁ గూర్చిన ప్రశంస భారతి, రక్తాక్షి, ఫాల్గునము, 'మార్చి 1925' లోఁ గనఁదగును.

వాకిళ్లకు, త్రిపురాంతకుఁడు, బ్రహ్మేశ్వరుఁడు, మాహేశ్వరుఁడు, సిద్ధవటేశ్వరుఁడు ననువా రధినేతలు. అందు, తూర్పు వాకిలి త్రిపురాంతకమున కధినాథుఁ డగు త్రిపురాంతకదేవునిపై నీయుదాహరణము త్రిపురాంతమహాకవిచే రచియింపఁబడినది. కావున నీగ్రంథమునకుఁ ద్రిపురాంతకోదాహరణ మనుపేరు గలిగినది.

తరుణాచల మనఁ గుమారగిరి. త్రిపురాంతకమునొద్ద పర్వతభాగమునకుఁ గుమారగిరి యనుపేరు. ఈకుమారాద్రికిఁ దూర్పుదెసను రెంటాల మల్లినాథుఁ డనుభక్తుఁడు పండ్రెండవ శతాబ్దమున సోపానములఁ గట్టించెను. ఈతఁడు పాల్కురికి సోమనాథుని సమకాలికుఁడు. (చూ. బసవపురాణావతారిక - పుట 3).

పద్యమునఁ బంచాననశబ్దమును కవి బహుళార్థస్ఫోరకముగ నుపయోగించినాఁడు. పైని వివరించిన నాలుగు వాకిండ్ల యధినేతలును, నాదిశృంగ మగు శ్రీశైలాధీశ్వరుఁడు మల్లికార్జున స్వయంభూలింగమూర్తియు నీశ్వరుని పంచముఖములనుండి యుద్భవించినట్లు పండితారాధ్యచరిత్రమున నిట్లు గలదు:—

అద్భుతలీల నయ్యైస్థానములు స
ముద్భవం బయ్యె లింగోపకంఠమున
నొలసి తదీయసద్యోజాతవదన
మలరి బ్రహ్మేశ్వరం బనఁ బశ్చిమమున
వామదేవాంచితవక్త్రంబు బరఁగెఁ
దా మహేశ్వర మనఁ దగ నుత్తరమున
గురుదక్షిణమున నఘోరవక్త్రమున

వరలె జ్యోతిస్సిద్ధవటనాథుఁ డనఁగ
రమణఁ దత్పురుషవక్త్రము మహామహిమ
నమరెఁ దూర్పున త్రిపురాంతకుఁ డనఁగఁ
దనరె నీశాన్యవక్త్రంబు నూర్ధ్వంబు
నను మల్లికార్జుననామంబు దాల్చి.

మఱియుఁ బంచాననుఁడు చీలు ననుటలో, తన కెదు రుగ నున్నభక్తులనే కాక నలుదిక్కులయందును నాపై నున్న వారినిఁ గూడ విడువక పిలుచు నర్థస్వారస్యము గలుగు చున్నది.

హిమాలయము శ్రీశైలము మొదలగు శబ్దము లహమ ర్థకము లైనను మహదర్థకములుగ వాడుట సంప్రదాయ సిద్ధమే. పాల్కురికి సోమనాథుఁడు శ్రీశైలమును నగముల లోఁ బురుషనగముగా నిట్లు సరసముగ వర్ణించినాఁడు.

'నగము లన్నియుఁ బెంటినగము లీనగము
పొగడఁ బున్నగమును బున్నాగములును'

మఱియు 'శ్రీనగచక్రవర్తి' యని పలుచోట్ల పండితా రాధ్యచరిత్రమునఁ గలదు. కావుననే త్రిపురాంతకుఁడు శ్రీనగ చక్రవర్తి యని మొదలిడినాఁడు. దేవాలయమున నాయాదై వతచిహ్నము లగుపతాక లుండుటయు, పతాకలు రాజలాంఛ నము గావునను నిందు చక్రవర్తిపదము సార్థకమే యగుచున్నది.

కళికవివరణము.

ఆఱురేకులమంత్రకుసుమము. ఓంకారముతోఁ గూడిన

పంచాక్షరికి షడక్షరి యని పేరు * మంత్రకుసుమమున బీజాక్ష
రములు రేకులుగా మంత్రాధిదైవతమును దుమ్మెదగాఁ బోల్చు
భావము త్రిపురాంతక మహాకవికిఁ బూర్వమునుండియుఁ బ్రచా
రములో నున్న 'తుమ్మెద'పదములలోఁ గలదు.

తుమ్మెదపదములు పండ్రెండవశతాబ్దమునఁ బ్రచార
ములోనున్నట్లు పండితారాధ్యచరిత్రమువలనఁ దెలియవచ్చును.

"పదములు తుమ్మెదపదము ల్పరిభాత
పదములు పర్వతపదము లానంద
పదములు శంకరపదముల్ నివాళి
పదములు వాలేశుపదములు గొబ్బి
పదములు వెన్నెలలపదములు"

అది-ఆఱు-రేకుల-పువ్వు-తుమ్మెదా-అది మీఁటినవాసనె తుమ్మె
దా-అనునది. పండితారాధ్యచరిత-వాదప్రకరణము 173 పుట.

---

*ఓంకారపూర్వో మంత్రోఽయం పంచాక్షరమయం పరః
శైవాగమేషు వేదేషు షడక్షరి ఇతి స్మృతః. సిద్ధాంతశిఖామణి.

ప్రణుతింపఁ బంచాక్షరములకు మొదలఁ
బ్రణవమొంద షడక్షరంబు నాఁ బరఁగు. దీక్షాబోధ-ద్వితీయాశ్వాసము.

ప్రథమముద్రణమునందు, ఆఱురేకులమంత్ర మన మూలాధార స్వాధి
ష్ఠాన మణిపూర కానాహత శుద్ధ సహస్రార బ్రహ్మరంధ్రము లని వ్రాయఁబడి
ద్వితీయముద్రణమున నాఱురేకులమంత్ర మనఁ బ్రణవాక్షరపూర్వక మగు
పంచాక్షరి యని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందు తొలియర్థము తాంత్రికసంప్ర
దాయము. రెండవది శైవసంప్రదాయము. ఈసంప్రదాయములు రెండును
సోమనాథభాష్యమునను, వీరశైవాష్టావరణప్రమాణాష్టకాభరణమునను వివరిం
పఁబడి యున్నవి. శైవాగమములు శివలింగ మీషడక్షరీమంత్రరూప మని
తెలుపుచున్నవి.

ఉత్కలికావివరణము.

ఉత్కలికయందు సుప్రసిద్ధమగు కిరాతార్జునకథ వర్ణితము. పరమేశ్వరుఁ డర్జునునకు పాశుపతము నొసఁగు సందర్భమునఁ గిరాతవేషమును దాల్చుటయు నందు, వేదములు శునకములగుటయు శైవగ్రంథములయందు పలుచోట్ల వర్ణింపఁబడినది. పండితారాధ్యచరిత్రమున నీయవతారలీల పదునైదవదిగా వర్ణింపఁబడినది. ఈలీలలు సాంఖ్యమతానుసారముగా నిరువదియైదు తత్త్వముల కిరువదియైదు లీలలు పాల్కురికి సోమనాథుఁడు వివరించినాఁడు. నిశ్శంక కొమ్మన శివలీలావిలాసమున, శైవసంప్రదాయానుసరణముగ ముప్పదియాఱు తత్త్వములకు ముప్పదియాఱు లీలలు వివరించినాఁడు. కేవల రౌద్రాకారుఁడును, సంహారమూర్తియు నగురుద్రునిదయామయత్త్వమును విశదీకరించు నీ లీల ప్రాచీనకాలమునుండియుఁ గవులమనంబులు చూఱగొని శైవభక్తి స్థిరీకరణమునకుఁ గారణమైనది. భారవి క్రీ. శ. 6 వ శతాబ్దమున కిరాతార్జునకథ రచియించుట ప్రసిద్ధమే.

ద్వితీయావిభక్తి.

ఉ. పామును-హారమున్, నెలయుఁ బాపటసేసయు[1] నేఱు మల్లికా
దామము, తోలు దువ్వలువు, దట్టపుభూతియుఁ జందనంబు మై
పామునఁ జాల నందముగ సన్నిధి నేసినఁ జూడఁగంటి నే
నామదిలోఁ గుమారగిరినాథుని శైలసుతాసనాథునిన్.

కళిక - విజయభద్రరగడ - జంపెతాళము.

మఱియుం వేలుపుటేటి - మాళి నాఁగినవాని
నెఱయఁ గన్నవ నోటి - నీటఁ దోఁగినవానిఁ

---

1. బొట్టు - ముద్రితపుస్తకము.

బోఁటితో నొక్కఁడఁటఁ - బొత్తుఁగూడినవానిఁ
దలఁకి సేనమరాజు - దాడి కోడినవాని
శాఖ్యతొండని రాల - జడికి నోర్చినవాని
సౌఖ్యతరసాయుజ్య - సరణిఁ దీర్చినవాని
వెన్నెలలఁ బురణించు - వెలఁదినవ్వులవాని
వెన్నునకు నలువకును - వెదక దవ్వగువాని,

ఉత్కళిక.

చిగురుఁగైదువు వెఱికి
మగలసిగ్గులు నఱికి
సతులఁ బాటులుపఱిచి
యతుల వ్రతములు చెఱిచి
అలలు చిలుకలు బండు
లెలయఁ గొలువగ నుండు
మరు జయించినవానిఁ
గరుణ మించినవాని.

పద్యవివరణము.

అచ్చులోనున్న 'బొట్టు' అనుపాఠముకన్న 'సేస' యను పాఠము శ్రేష్ఠము. జగ్గన ప్రబంధరత్నాకరమున నుదాహరించిన యీపద్యమున 'సేస' యనుపాఠమే గ్రహించియున్నాఁడు. చంద్రుఁ డీశ్వరునికి శిరోభూషణ మైనను, నర్ధనారీశ్వరుఁ డైనపుడు చంద్రఖండము 'సేస' వలె సీమంతమున నుండును. అర్ధనారీశ్వరత్వ మిందు ధ్వనితము.

దువ్వలువు- రెండువలువలు- వలువు ప్రాచీనరూపము. (దుగ+వలువు)-

కళికవివరణము.

1. ఈశ్వరుఁడు గంగను ధరించినకథ శివపురాణప్రసిద్ధమే.
2 కన్నప్ప యనుశివభక్తుఁడు తనపుక్కిటనీటితో శివు నభిషే
కించి సాయుజ్యమునుఁ బొందినకథ బసవపురాణమునఁ గలదు
ధూర్జటి శ్రీకాళహస్తిమాహాత్మ్యకథలోఁ గూడఁ గలదు.
(తృ ఆ.)
3. సేనమరాజు- చేరమచక్రవర్తి...మహాగోదుఁ డనినామాం
తరము- శైవభక్తుఁడు.
4. సాఖ్యతొండఁడు- ఈభక్తుఁడు శాక్యుఁ డగుటచే సాక్య
తొండఁ డనియుండుట సరి. బసవపురాణమున సాంఖ్య
తొండఁ డని కలదు. ఈతని కథయందు షష్ఠాశ్వాసమున
వర్ణితము. త్రిపురాంతకుఁడు ప్రాసస్థానమున నీపదము సౌఖ్య
యనుదానితోఁ గుదురుపఱచుటచే నిదియే సాధురూప
ముగా నెన్నఁదగినది.

ఉత్కళికయందు మారసంహారము వర్ణితము

తృతీయావిభక్తి.

ఉ. వాలి నటించు ముక్తివరశేవర్ణనిపయ్యెదకొంగు చాడ్పునం
గ్రాలునిజాంకపుంబడగ ఁగన్నులఁ జూచిన జాలు, నిమ్నగా

బౌద్ధదంపతులకుఁ బుట్టిన శాఖ్యతొండఁడు శివభక్తిపరుఁడై శివాలయ
మున ముప్పూటలు మూఁడు ఱాలతో శివపూజ సేయుచుండ నొకతఱి నేడు
రోజులు వర్షము గురియుటచే నాలయమునకుఁ బో వీలులేక నుపవాసముండి
యేడవనాఁడు నాఁడొకఱాయియుఁ దొరకకపోవుటచే నొకపెద్దబండ నెత్తి,
శివునిఁ బూజించెను. శివుఁడు ప్రత్యక్షమై సాయుజ్య మిచ్చెను.

స్ఫాలితమాళి చేతఁ, బురకిభంజను చేతఁ గుమారపర్వతం
బేలెడు రాజు చేత ఫలియించు జనావళికోరు కోరుకుల్.

కళిక-(హయప్రచారము లేక తురగవల్గనరగడ)రూపక తాళము

మఱియు మట్ట్రిమ్రాని మొదల - మరగి యున్న గురుని చేత
గొఱిలి తాపసులకు నెఱుకఁ - గొలుపు జటిలవరుని చేత
నంబి పసుప కుంటెనలకు - నడచిన యొడకాని చేత
నంబరాదితత్త్వములకు - నవలయైన జేని చేత
బల్లహునివధూటి కాన - పడిన గుండగీని చేత
[1]నల్లయలక యేలురాజు-ననుఁగుసంగడీని చేత
భూతిబూయు మానవులకుఁ - బుట్టుమాన్పు వైద్యు చేతఁ
బ్రీతి ధాతపురుకకోర - భిక్షసేయు నాద్యు చేత.

ఉత్కళిక.

ఇల రథంబులీల నొప్ప
నలువ నిగమహారుల రొప్పఁ
బొసఁగఁ బాపనారిఁ బట్టి
పసిఁడికొండ సెక్కు వెట్టి
జలధి నిద్రవోవుశరము
దొడఁగి నేలఁ గూలఁ బురము
లేసియున్న జోదు చేత
దాసవరకణాదు చేత.

పద్యవివరణము.

ఇందు, దేవాలయము పైపతాక ముక్తికాంతపైట తోఁ బోల్పఁబడినది.

కళికవివరణము.

1. వటవృక్షము దక్షిణామూర్తికి స్థానము. దక్షిణామూర్తిగా

శివుఁ డవతరించుట శివుని యిరువదినాల్గవలీల.

దక్షిణామూ ర్తివై ధరమునీంద్రులను
శిక్షించి ప్రోచినశివుడ రక్షించు సోమనాథ స్తవము.
మునుల శ్రీదక్షిణామూ ర్తివేషంబు
నను బ్రోచు టిరువదినాల్గవలీల.

పండితారాధ్యచరిత్రము.

ఒక్కొక్కదేవత కొక్కొక్కవృక్షము ప్రియ మగుట భారతీయ సంప్రదాయము. శ్రీమహావిష్ణువు ప్రళయకాలమున మఱ్ఱియాకుపై విశ్రమించును. కావుననే 'వటపత్రశాయి' నామము ధరించినాఁడు. బిల్వము శివునకుఁ బ్రీతి.

కళికవివరణము.

2. ఇందు శివునిసర్వజ్ఞత్వము వర్ణితము.
3. నంబి=సుందరమూ ర్తినయనారు- అరవమునఁ గొప్పకవి. తెలుఁగున నొడయనంబివిలాస మీతనిచరిత్రము దెలుపును. బరవ, సంకిలి యనుపేరులుగల యిరువురుభార్యల నీతనికి శివుడు దూత్యము నడిపి పెండ్లిసేయించెను.
4. బల్లహుఁడు=భల్లాణరాజు- ఈకథ తెనుఁగువారికిఁ బ్రేమపాత్రమైనది.
5. అల్లకయేలురాజు- అలకాధిపతి కుబేరుఁడు.

ఉత్కళికవివరణము.

ఇందు త్రిపురాసుర సంహారము వర్ణితము:—

చూడుఁడు-

సీ. ఖండఖండములుగఁ గదిసినతేరికి
భంగంపుటిరుసు పాసంగఁగూర్చి

విజ్జోడుపడి నిచ్చన్వినువీథిఁ దిరిగెడు
చక్రంబు లొనఁగూడన్సంఘటించి
తలకొన్న భీతి కొంకన్దలపడ బహుముఖ
భ్రాంతసారథి నేరుపఱిగ నిలిపి
పలుకపదక్రమంబుల నలుజాడల
బోయెడు గుఱ్ఱముల్పూనుకొలిపి
కుంటివింటనుఁ బలువంకఁగోలఁ దొడిగి
విషమలక్ష్యంబు లేగటన్వేసి తయ్యె
వేల్పు లెవ్వరు నీసాటిన్విజయవాటి
మల్లికార్జునలింగ ! ఉమాప్రసంగ.

(బొడ్డుపాటి కొండయ)

చతుర్థీవిభక్తి.

ఉ. ఆఱడియాస నీరసధ రాధిపలోకము లిండ్లు వాకిళుల్
దూఱుట మాని శ్రీనగము తూఱుపువాకిలిఁ జొచ్చిపాపముల్
నీఱుగఁ జేసి గంధవతి నీటనుఁ గ్రుంకి మనంబులోని చి
చ్చాఱఁగఁజేయుటొప్పు త్రిపురాంతకదేవునకై నమస్కృతుల్.

కళిక-వృషభగతిరగడ, త్రిపుటతాళము.

మేఱియును మెఱయఁగ దిశలవియొను నును-మదుఁగులుగట్టిన శృంగారికినై
కొఱలినదయ బాణాసురు మోసల - కూరిమిఁ గాచిన ఫణిహారికినై
మేలపుఁజదువులు చదివిన విని మది - మెచ్చినలక్ష్మీపతి బావకునై

ఈపద్య మప్పకవీయమున నుదాహరింపఁబడియున్నది. ద్వి. ఆ. 214 పద్యము, గంధవతి త్రిపురాంతకమునందలి తీర్థము.

యీలువుగ నా సద్భక్తులు ముక్తికి - నేఁగెడు చేరువ పెనుత్రోవకునై
కూటికిఁ గూరకు భక్తులఁగూరిమి - కొడుకుల నడిగెడు పెడబోగికినై
వీటికి బోటికి జడలును నొడలును - నిచ్చినజగదేక త్యాగికినై
ప్రొద్దును రేవెలుఁగును నేత్రములై - పొలయఁ గనుంగొనియెడు దేవునకై
సిద్ధము లగు పెద్దలపై రెఱకల - సెలకొనియెడు నిశ్చలభావునకై.

ఉత్కళిక.

కడుదీనతతో ముదితాపసికై
పడి నింటికిఁ జని వెడకప్పెరకై
కొని యాలుమగలఁ బెనురచ్చలకై
చనుదెండని నిక్కము సేయంటకై
వెనుద్రిప్పిన గుండములోపలఁ గై
కొని చని తన యెప్పటిరూపముకై
కొని గుండయ మెచ్చినవేల్పునకై
వినత పితామహాఫణి తల్పునకై.

కళిక - తొలిపాదము - దిగంబరుఁడని చెప్పుటకు మాఱుగ కవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు.

రెండవపాదము - బాణునికి లింగావసరకాలమున నీశ్వరుఁడు వాకిటి కాఁపులవాఁడుగా నున్న కథ బసవపురాణము 4-వ ఆశ్వాసమునగలదు. (132-పుట)

ఉత్కళికయందు గుండయ్యచరిత్రము సూచింపఁబడినది.
బసవపురాణము - 4ఆ - 139-పుట.

గుండయ్యయను భక్తుఁ డొకనాఁడు తిరునీలకంఠదేవునిగుడి నుండి వచ్చుచున్నప్పుడు దారిలో నాతనిపై, మేడపైనుండి

తెలియక యొకవెలఁది, యెంగిలినీరుచల్లెను. ఆమెయు తనతప్పి దము తెలిసికొని, తత్క్షణము క్రిందికివచ్చి, యెంగిలినీరు పడిన యా భక్తుని తోడ్కొనిపోయి, యభ్యంజనాది క్రియల నొనరించి తన్ను క్షమింపుమని గోరెను. గుండయయు నామెను వీడి యింటికివచ్చిన తోడనే గుండయభార్య, యీతని వైఖరిని గనిపెట్టి సానియింటినుండి వచ్చితివని యాతనిపై కోపించి, తన్నుముట్టిన తిరునీలకంఠ దేవరయానయని యొట్టువెట్టెను. దంపతులీ నియమముతో నెనుబదియేండ్లుండిరి. ముదుసలులైరి. అంతట నీశ్వరుఁడు భక్తునివేషముదాల్చి, వీరికడకువచ్చి వీరి కొక కప్పెరనిచ్చి దాచుఁడనియు, తానుకోరినపుడీయ వలయు నని చెప్పి వెడలిపోయెను. శివుడు వెడలిపోయి, కప్పెర నదృశ్యముచేసి, తిరిగివచ్చి దాని నిమ్మనికోరెను. గుండయ్యయు భార్యయు వడవడవడఁకుచు తమకేమి తెలియదని చెప్పిరి ఈశ్వరుఁడు వారల నచ్చటకుదగ్గఱగనున్న గుండములోనుఁజొకి తెలియ దని శపథము చేయగోరెను. వారట్లు గుండమున దుముకగానే, వారిరువురు నవయౌవనులైరి. ఈశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై వారి నెనుబదేండ్లవఱకు నిట్లే యౌవనవంతులుగ నిలిపి, వెనుక ప్రమథగణమునఁ జేర్చుకొనెను.

పంచమీవిభక్తి.

ఉ. పోయెదుఁ గాలమన్యగతిఁ బొందదు, మోక్షము వెండికొండకుం
బోయెదుత్రోవ మీకెఱుఁగఁ బోలదు మానవులార! రండు లేఁ
బ్రాయపుఁ గొండ కందు శివభక్తులలోపల నద్రిరాజక
న్యాయుతపుణ్యమూర్తి వలనం గడతేరెదు జన్మఖేదముల్.

కళిక - జయభద్రగడ జంపెతాళము.

మఱియుం సకలాశ్రితుల - మనుచునర్థమువలన
వఱలు పరమానంద-వనధి తీర్థమువలన
కొమరుమిగిలిన మంచు-గొండయల్లునివలన
విమతపురదహనకర - విష్టభల్లునివలన
శివభక్తహృదయసం-చితనిధానమువలన
వివిధరూపములలో - వెలయుజ్ఞానమువలన
అజ్ఞానఘనతమం - బడచుదీపమువలన
సుజ్ఞానులకును బోడ-సూపురూపమువలన.

ఉత్కళిక.

తనకినుకలోఁ బుట్టి
కనలి దక్షునిఁ గొట్టి
యదరి వేల్పులఁ బఱచి
తొడరి జన్నము చెఱచి
వీరభద్రుఁడు వచ్చి
చేరి మ్రొక్కిన మెచ్చి
యలరునిత్యునివలన
దళితదైత్యునివలన.

ఉత్కళికయందు దక్షాధ్వరధ్వంసము వర్ణితము

షష్ఠీవిభక్తి.

చ. కమలజుతోరపుంబునుకరోకంచము, పాదసరోరుహార్చనా
కమలము వారిజోదరునికన్ను కరంబున కాదిభోగిభో

గము రవణంబు, చంద్రుఁడు శిఖాకుసుమంబటె, యెవ్వ
రీ డుమా
రమణునకుం గుమారగిరిశరాజనివాసున కన్యదైవముల్.

కళికా-హయప్రచారము లేక తురగవల్గనము రూపకతాళము.

మఱియుం మెఱయుం వేదవాద - మథనకథనసారమునకు
మెఱయుం దొట్టముట్టి ముట్టు - మేటిసీటితీరమునకు
బత్తు లుత్తు లారసి యొరసి - పట్టు గట్టి తేజమునకు
సత్తుఁ జిత్తు దాన యైన - సత్యనిత్యబీజమునకు
వలచి కొలుచువారిఁ జేరి - వలపువలఁపు దయ్యమునకు
నిలిచి నిలిచి చూడఁ జూడ - నిండియుండు తియ్యమునకు
మునులు ఘనులు బోధవీధి - ముట్టినట్టి తత్త్వమునకు
పనులుఁ గనులు సెఱుఁగనట్టి - పరమపదమహత్త్వమునకు.

ఉత్కళిక.

కదలి పదలి జూటకోటి
చదలఁ బొదల నేటిసీటి
కడలఁ గడలఁ జెంది చెంది
జడల నొడలఁ బొంది పొంది
బాలలీలఁజూడఁజూడ
సోలి లీలఁ గ్రీడలాడ
నాదినాథజనకమునకు
[1]వాదపూరికనకమునకు.

---

1. వాతపురి - సంస్కృతము - (చిదంబరము-) రసవాదపుటూ రని ద్రావిడోత్పత్తి.

కరికాల చక్రవర్తి కీశ్వరుఁడు పసిఁడివాన గురియించినాఁడు.

ఉత్కళికయం దీశ్వరునియష్టమూర్తిత్వము పర్ణితము - చూ, శాకుంత లము నాందీశ్లోకము - 'యాసృష్టిత్యాది'—

సప్తమీవిభక్తి.

ఉ. వాచవిలోనుగా నొడలివాకిళులం బొడచూపు తీపులం
ద్రోచి శివార్చనానియతితో వెలిచూడక చూడనేర్చినన్
లోచవిఁ బోలునే చవులు, లోకముచూడనిచూపులంగుమా
గాచలనాథునందుఁ ద్రిపురాంతకునందు గరంగు చిత్తమా!

కళిక - జయభద్రరగడ జంపెతాళము.

మఱియునుఁ గటాక్షజిత - మారునందు
తఱిత్రాడు సొమ్ముగను - దారునందు
బరులూను భక్తపశు - పాలునందు
కరుణాసుశీతకరి - కాలునందు
జగములు జనించు తొలి - జాడయందు
నిగమార్థముల్ నిలుచు - నీడయందుఁ
బొడ వెల్ల శాంతి యగు - పుణ్యునందు
గడలేక యొప్పు నర - గణ్యునందు.

ఉత్కళిక.

ఇలయును సలిలంబు
వెలుఁగును ననిలంబు
దివియును మిత్రుండుఁ
గువలయాప్తుండు
పరగుయజమాన
పరిపూర్ణుఁ డైన
యష్టతనునందు
శిష్టనుతునందు.

సంబోధనము.

ఉ. శ్రీచనుదోయిపై శరముఁ జేర్చి, భుజంగమరాజసజ్య హే
మాచల మెక్కడించి నిగమావళి యట్టులుపీడ్చి, పద్మజుం
జూచి మొగంబు లిచ్చిదివిజుల్ గొనియాడఁగనున్న నీ రణాం
తాచరణంబు విందుఁ జెవులారఁ గుమారగిరీంద్రమందిరా!

కళిక - జయభద్రరగడ.

మఱియుం నానామంత్ర - మణిగణసుధాకల్ప!
కొఱలుం నేనుఁగుమోము - కొడుకుఁ గాంచినవేల్ప!
మూఁడుమోములపోటు - ముట్టుఁ బట్టెడుశూర!
వేఁడిచూపునఁ దియ్య - విలుతుఁ ద్రుంచినధీర!
తాపసుల యాలువులఁ - దనరు తపములపంట!
చూపులకు నెల్లఁ బర - సుఖవార్ధి పెన్నింట!
తిలకాయమానధీ-ధితిసుధాసంసూతి!
వెలుఁగులకు నెల్లఁ దుది - వెలుఁగు పరంజ్యోతి!

ఉత్కళిక.

వినుతముఖనలినమును
ఘనజఘనపులినమును
వరవళిత్తరంగమ్ములు
ఘూర్ణచ్చరథాంగములుఁ
గలిగినయమ్మానసరసి
లలితమ్ముఖమ్ములఁ బైరసి
క్రాలు నొకకలహంస!
బాలచంద్రోత్తంస!

సార్వవిభక్తికము.

శా. నీవాద్యుండవు ... ప్రథమావిభక్తి
నిన్నుఁ దెల్పుఁజదువుల్ ... ద్వితీయావిభక్తి
నీచేత మేలొందు ... తృతీయావిభక్తి
నీకై వాక్పూజలొనర్తు ... చతుర్థీవిభక్తి
నీవలన బ్రహ్మాండావళుల్ పుట్టు ... పంచమీవిభక్తి
నీ కేవేల్పుల్ సరి, యన్యదైవభజనం బే నొల్ల - షష్ఠీవిభక్తి
నీయందు మద్భావం బుండఁదగుం సప్తమీవిభక్తి
కుమారగిరినాథా ! చంద్రచూడామణీ !- సంబోధనము.

Sri Rama Press, Madras. P. I. Card Q. H. No. Ms. 469—19-12-46.